HEATH W. LOWRY

BÜYÜKELÇİ MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ'NÜN PERDE ARKASI

AMBASSADOR MORGENTHAU'S STORY

BY

HENRY MORGENTHAU

Formerly American Ambassador to Turkey

ILLUSTRATED

GARDEN CITY NEW YORK
DOUBLEDAY, PAGE & COMPANY

İSİS

BÜYÜKELÇİ MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ'NÜN PERDE ARKASI

BÜYÜKELÇİ MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ'NÜN PERDE ARKASI

İsis Yayımcılık Ltd,
Şemsibey Sokak 10,
Beylerbeyi, İstanbul
Tel: 321 38 51 - 321 66 00
Fax: 321 86 66

ISBN: 975-42-027-4

Birinci baskı Temmuz 1991

Dizgi: İsis Yayımcılık Ltd

Baskı: Yazır Matbaacılık

HEATH W. LOWRY

BÜYÜKELÇİ MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ'NÜN PERDE ARKASI

Türkçeye çeviren
Belkıs Torfilli

İSİS
İSTANBUL

ÖNSÖZ

New York'ta başarılı bir emlâk komisyoncusu olan Henry Morgenthau, Woodrow Wilson'un 1912 yılındaki Başkanlık Kampanyası esnasında Demokrat Parti'nin Mali Komite Başkanı olarak görev almıştı.

Seçimi Wilson'un kazanması üzerine, Morgenthau, politik bir görevle ödüllendirildi ve Osmanlı İmparatorluğu'na Büyükelçi olarak atandı. İlkin, Amerikalı Musevilere açık yegâne diplomatik görev olduğu gerekçesiyle bunu kabul etmek istemeyen Morgenthau, Başkan Wilson'nun bizzat araya girmesi ve New York City'den Haham Stephen Wise'in ısrarları üzerine kararını bir kez daha gözden geçirmeyi kabul etti. Sonuçta, 58 yaşındaki Morgenthau 27 Kasım 1913'te görevine başlamak üzere İstanbul'a geldi. Türkiye'de 26 ay süreyle vazife gören Morgenthau Şubat 1916'da Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü. İki yıl sonra yazılan *Ambassador Morgenthau's Story* [Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü] kitabı onun diplomasi dünyasındaki atılımlarını anlatmaktadır. Amerikalıların nesiller boyu belirli bir ulus ve ülkeye bakış açılarının şekillendirilmesinde, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" diye bilinen kitap kadar etkili olanı çok azdır.

1920'lerde Amerikan kamuoyunun belirgin özelliklerinden biri haline gelen ve günümüzde de uzantıları gözlenebilen güçlü bir Türk aleyhtarlığının temel taşlarından biri olarak Morgenthau'nun kitabı, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı bahane ederek Ermeni azınlığına karşı plânlı bir soykırım uyguladığı inancının ana çıkış

noktalarından biri olmaya devam ediyor.

Bu kitap, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ermenilerinin başlarından geçenlere "soykırım" denip denemeyeceği sorusunu cevaplandırmak için yapılmış bir inceleme değil, sâdece, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nde yazdıklarına göre, dönemin tarihi için bir kaynak olarak güvenilebilirliğinin sorgulandığı bir çalışmadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk-Ermeni ilişkileri tartışmasında tarafların —Türk veya Ermeni— tezlerinin savunmasını, olaylara geniş bir perspektif yerine, sadece görmek istediklerini veren dar bir açıdan bakarak yapma eğiliminde olmaları olgusu bu belirlemeyi gerekli kılmıştır. Böylece, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün" ne derece güvenilebilir bir kaynak olduğunun sorgulanması, Ermeniler tarafından, büyük bir ihtimalle, "soykırımı red girişimi" olarak yorumlanırken, Türkler de Morgenthau'nun güvenirliğinin tartışılmasını, Ermeni soykırım iddialarının çürütülmesi sayabilirler. Yazarın fikrince, her iki yorum da bu çalışmanın kapsamıyla bağdaşmamaktadır.

Tüm eksiklikleri bana ait olan bu kitaba katkılarıyla değer ekleyen Justin McCarthy'ye dikkatli incelemesi ve yararlı yorumları için şükranlarımı sunmak isterken, Ayşegül Acar'a da sabırlı yardımları için teşekkürü borç bilirim.

Heath W. Lowry
Washington, D.C
12 Temmuz 1990

BÖLÜM I

"BÜYÜKELÇİ MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ" NEDEN YAZILDI?

Morgenthau "Öykü"sünün oluşumu üzerine yapılacak her araştırma, kendisinin, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, dostu ve sırdaşı, Woodrow Wilson'a yazdığı 26 Kasım 1917 tarihli mektubun incelenmesiyle başlamalıdır. Çünkü şimdiye kadar yayımlanmamış bu mektupta Morgenthau, hem böyle bir kitap yazma fikrinden hem de bunun neden ve amaçlarından bahsetmekte ve önerisini, kendi görüşleriyle birlikte, Başkanın onayına sunmaktadır. Tüm amacının, hükümetin savaş politikasına kamuoyu nezdinde destek kazandıracak Alman ve Türk aleyhtarı bir propaganda kitabı yazarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş gayretlerine katkıda bulunmak olduğu düşünülürse, bu onayı elde etmesi şaşırtıcı değil. Morgenthau niyetini Wilson'a aşağıdaki şekilde belirtir:

> "... Savaşa karşı görüşlerin çokluğu ve aşırı kayıtsızlığın yanısıra, savaşı destekleyenler arasında da görülen isteksizlikten duyduğum hayal kırıklığı nedeniyle ...
>
> Yazmayı düşündüğüm kitapta, Almanya'nın sadece Türkiye ve Balkanlar'a sızma politikasını değil, aynı

zamanda böyle bir sistemin dünyanın diğer ülkelerindeki uygulamalarını da gözler önüne sermek istiyorum. Çünkü Türkiye'de Almanya'nın şer ruhunun ortaya çıkardığı en kötü sonuçları, bütün çağların en büyük suçunu, biçare Ermeni ve Suriyelilerin katledildiklerini görmekteyiz. Hikâyenin bilhassa bu ayrıntısı ve Almanya'nın buna ses çıkarmayışı, inanıyorum ki, küçük şehir ve kasabalarda yaşayan bir çok Amerikalıyı savaşın diğer yönlerinden daha çok ilgilendirecek ve onun muhakkak zaferle sonuçlanması gerektiğine inandıracaktır.

Hükümetin savaş politikası adına bir zafer kazanmamız ve bunun için de her türlü yasal yol ve imkâna baş vurmamız gerekmektedir."[1]

En yalın şekliyle elinizdeki inceleme, "Büyükelçi Morgenhau'nun Öyküsü" adlı eserin Amerikan halk kitlesini savaşı desteklemek gereğine inandırmaya çalışırken, iddia edildiği gibi "her türlü yasal imkân"-dan yararlanma ilkesine ne derece uyduğunun veya bunu nekadar aştığının değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır.

Morgenthau'nun Başkan Wilson'a yazdığı tarihten sonraki bir yıl içinde, sonunda "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" adı verilen çalışma kaleme alındı. Amerika'nın en tanınmış dergilerinden biri olan *The World's Work*'ta (tiraj 120.000)[2] tefrika

[1]Büyükelçi Morgenthau'nun yaşamı ve meslekî faaliyetleri (1856-1946) hakkındaki en geniş belge koleksiyonu, Washington'da Kongre Kütüphanesi Yazmalar Bölümü'nde, "Henry Morgenthau Belgeleri" (The Papers of Henry Morgenthau) adı altında saklanmaktadır. 30.000 parçadan meydana gelen bu koleksiyon araştırmacıların kullanımı için 41 mikrofilm bobinine kaydedilmiştir. Bu kitapta, koleksiyondaki belgelere aşağıdaki şekilde atıf yapılacaktır: *LC:PHM* (Kongre Kütüphanesi Henry Morgenthau Belgeleri) - Bobin No.- ve gerekiyorsa (örneğin, yazışmalarda) tarih. Bu dökümanın referansı *LC:PHM*-Bobin No. 8: Henry Morgenthau'nun Başkan Woodrow Wilson'a yazdığı 26 Kasım 1917 tarihli mektup.

[2]*The World's Work*, o dönemde New York yayınevlerinden 'Doubleday, Page and Co.'nun çıkardığı aylık bir dergiydi ve

edildi; toplam tirajı 2.630.256[3] olan bir düzineyi aşkın büyük gazetede bazı bölümleri yayımlandı; ve kitap olarak, Doubleday, Page and Co.[4] yayınevinin

---

Büyükelçinin kitabını, Nisan 1918 sayısında Burton Hendrick'in, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü — Giriş Bölümü" makalesiyle başlayarak, Kasım ayına kadar 7 bölüm halinde tefrika etti. Rosary College, Illinois'den Prof. Robert J. Rusnak'a, pekçok şeyin yanısıra, *The World's Work* dergisinin tiraj rakamlarını sağlamasından dolayı müteşekkirim. Prof. R. Rusnak doktora tezini bu dergi ve etkisi üzerine yapmıştı.

3İkinci önemli Morgenthau Belgeleri Koleksiyonu, New York, Hyde Park'taki Franklin D. Roosevelt Başkanlık Kütüphanesi'nde bulunmaktadır, ve Büyükelçinin, Başkan Roosevelt'in kabinesinde uzun yıllar görev almış tek oğluna ait belge koleksiyonunun bir bölümünü oluşturmaktadır. "Oğul Morgenthau Belgeleri"('The Papers of Henry Morgenthau, Jr.') adını taşıyan yaklaşık 126 metrelik bu koleksiyon, 11 bölüm halinde olup, 8 ve 10 no. lu bölümler Büyükelçi Morgenthau ile ilgili evrakları içermektedir. Özellikle 8 no. lu bölüm, yani "Gaer Dosyası", Morgenthau'nun oğlunun yayımlanmamış otobiyografisinin hazırlık çalışmalarında işbirliği yaptığı Joseph Gaer'in topladığı dökümanları kapsamaktadır. Bu bölümde Büyükelçi ile oğlu arasında geçen tüm yazışmaların daktilo edilmiş bir kopyesi bulunuyor. Kitapta, bu bölümdeki belgelerden yapılan alıntılara şu şekilde atıfta bulunulacaktır: *FDR:HMJ/Gaer-* Kutu No:-. "Baba Henry Morgenthau Belgeleri" (Papers of Henry Morgenthau, Sr.) başlığını taşıyan 10. bölüm, yaklaşık 3 metre mikrofilm, resmî ve özel yazışmayı içermektedir. Kitapta bu koleksiyondan alıntılara şöyle atıf yapılacaktır: *FDR/HMS-* Kutu No.-

"Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nü basan gazetelerin tirajları, Morgenthau'nun yayımcısı olan Doubleday, Page and Co. yayınevinden Frank Doubleday'in kendisine yazdığı 17 Ekim 1918 tarihli mektupta bulunuyor. (*FDR:HMS-Kutu No. 12*). Kitabı tefrika etmiş gazetelerin listesi bu mektubun ekinde bulunmaktaydı ama maalesef bu liste ya kaybolmuş ya da mektuptan ayrı bir yere konmuştur.

Birçok ülkenin kütüphane ve arşivlerinde çalışmış biri olarak, Hyde Park'ta kaldığım kısacık süreyi benim için çok zevkli bir çalışmaya dönüştüren Roosevelt Kütüphanesi görevlilerine teşekkür ve minnetlerimi bildirmemek çok büyük bir ihmalkârlık olurdu. Araştırmamda özellikle Kütüphanenin Ses ve Görüntü Arşivi görevlisi Bayan Susan Y. Elder'in nazik yardımından yararlandım.

4*FDR:HMS-Kutu No. 12*'de (Doubleday'den Morgenthau'ya 17 Ekim

etkili.bir reklâm kampanyasıyla piyasaya sürmesi sonucunda, derhal birkaç bin adet satıldı. (Bir sonraki yıl Temmuz ayı başında satışlar 22.234 e varmıştır).[5]

Kısacası, Morgenthau'nun, ülkenin savaş gayretlerini desteklemek için, kendi dediği gibi "küçük şehir ve kasabalarda yaşayan birçok Amerikalıyı savaşın diğer yönlerinden daha çok ilgilendireceği"[6] düşüncesiyle yazdığı kitap, kendisinin

1918 tarihli mektup) yayımcının Macy, Brentano, Wanamaker, Scribner ve diğer bazı satış yerlerine, kitabın örnekleriyle birlikte bazı tanıtım yazıları göndermesinin yanısıra buralarda özel vitrin düzenlemelerinden de bahsediyor.

[5]Bu çalışmada yararlanılan üçüncü büyük belge koleksiyonu, kitabı gerçekte kaleme almış olan tanınmış yazar ve gazeteci, Burton J. Hendrick'in kişisel belgelerinden meydana gelmektedir. Ölümü üzerine 25 Mart 1949 tarihinde hayatı ve eserleri hakkında *New York Times* gazetesinde çıkan ayrıntılı yazı sayesinde, Hamden, Connecticut'ta yaşayan torunu, Hobart Hendrick Jr.'un izini bulmam mümkün oldu. Kendisi büyük bir nezaket göstererek, bütün sorularımı cevaplandırdı, ayrıca, benim Winfield, Illinois'deki kuzeni Martha Rusnak ile temas kurmamı sağladı. Martha Rusnak'ın Rosary College'inde tarih profesörü olan kocası Robert Rusnak, eşinin büyükbabası hakkında bazı yazılar yazmıştı. Büyük bir incelik göstererek bana kendi arşivinde bulunan Burton J. Hendrick Belgeleri'nden bazılarının kopyelerini verdi. Bunların içinde Morgenthau ile Hendrick arasındaki yazışmalar ve özellikle de Rusnak'ın Hendrick hakkında yayımlanmamış bir çalışması bulunuyordu : "'To Cast Them in the Heroic Mold': Court Biographers - The Case of Burton Jesse Hendrick". Prof. Rusnak bana ayrıca, Hendrick'in Columbia Üniversitesi'ndeki Sözlü Tarih Semineri'ne katıldığını ve 1949 yılındaki ölümünden kısa bir süre önce Alan Nevins'in kendisiyle bir mülâkat yaptığını söyledi. Bu kitapta, Prof. Rusnak tarafından sağlanan Hendrick belgelerinden yapılan alıntılara, şu şekilde atıfta bulunulacak: *Hendrick/Rusnak*: ve atıf yapılan belge hakkında bilgi.

Burada verilen satış rakamları Hendrick/Rusnak belgeleri arasında "1 Temmuz 1919 İtibarıyla Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Kâr ve Zarar Bilançosu" başlığı altında elyazısıyla yazılmış bir belgeden alınmadır. Morgenthau'nun elinden çıkmışa benzeyen bu yazı, satışların o tarih itibarıyla 22.234 nüshaya ulaştığını gösteriyor.

[6]*LC:PHM-Bobin No. 8*-Henry Morgenthau'nun Başkan Wilson'a

bile beklemediği ölçüde amacına ulaşmıştı. Gerçekten de *World's Work* dergisi Mayıs 1918'de ilk bölümü yayımlar yayımlamaz, Morgenthau, eserinin film hakkı için Hollywood'dan 25.000 dolarlık bir teklif aldı. İlk heyecan geçip, bir senaryo taslağı[7] hazırladıktan sonra Başkan Wilson'dan bu işi onaylamadığını açıkça bildiren ikinci mektubu alınca Morgenthau'nun sinemayla ilgili hevesi kırıldı. Wilson şöyle yazıyordu:

> "Kitabın film yapılıp yapılmaması konusunda bana danışmana çok memnun oldum. Açıkça söylemek gerekirse bunu kabul etmeyeceğini umarım. *Şahsen bu hususta yeterince ileri gittiğimize inanıyorum.* Bu sadece bir hissiyat meselesi değil, – zaten bu tür konularda hissiyatıma bağlı kalmak istemem – kısmen de bir prensip meselesi. Şu anda, uygulamada, Ermeni katliamı konusunda örneğin, yapabileceğimiz bir şey yok. *Ülkenin Türkiye'ye karşı tutumu zaten belirlenmiştir ve bunun ayrıca vurgulanmasına gerek yoktur*"[8].

Bir yıldan az bir zaman önce Morgenthau kitabını yazmaya başlamadan, Wilson'un onayına başvurmuş ve Başkan bu fikri "kutsadığını" kendisine bildirdikten sonradır ki, Double Day and Co. yayınevinin *World's Work* dergisinden Burton J. Hendrick'in[9] ön

---

yazdığı 26 Kasım 1917 tarihli mektup.

[7]*Hendrick/Rusnak*: Morgenthau-Hendrick işbirliğiyle ilgili Robert Rusnak'ın sağladığı malzeme arasında "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü Esas Alınarak Hazırlanacak Orta Doğu Hakkında Bir Film İçin Teklif" başlığı altında, daktilo edilmiş 8 sahifelik bir belge bulunuyor. Yazının başına el yazısıyla şöyle bir not düşülmüş: "*Bu büyük proje (ki bunun için filimciler 25.000 dolar teklif etmişlerdi) savaşın aniden sona ermesiyle suya düştü! B.J.H.*"

[8]*LC:PHM- Bobin No. 8.* Başkan Wilson'un Henry Morgenthau'ya yazdığı 14 Haziran 1918 tarihli mektup. Bu alıntıdaki ve kitap içinde diğer yerlerdeki vurgulamalar (italik dizilmiştir) kitabın yazarına aittir.

[9]*LC:PHM- Bobin No. 8.* Başkan W. Wilson'un Henry Morgenthau'ya yazdığı 27 Kasım 1917 tarihli mektup. İlginçtir ki, Morgenthau'nun

temaslarına olumlu cevap vermesi üzerine tasarı gerçekleştirilmeye başlanmıştı. Wilson şöyle yazıyordu: "Bence Alman entrikalarının bazılarını açıkça sergileme plânın mükemmel. Umarım bahsettiğin kitabı yazar ve yayımlatırsın".[10] Aslında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile eski bir Büyükelçinin böyle bir konuda yazışmaları oldukça şaşırtıcı. Ama, hem dönem savaş dönemiydi, hem de Morgenthau-Wilson yazışmasından anlaşıldığı gibi, başlangıcından beri "Büyükelçi Morgenthau'un Öyküsü", Başkan Wilson'nun öyküsünün de ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmıştı.

Morgenthau'nun, Amerikan halkını "savaşın zaferle sonuçlanması gereğine inandırmak amacıyla" Alman ve Türk aleyhtarı bir kitap yazma nedeni, Wilson'un savaş politikasına daha çok destek sağlamaktı.[11] Başka bir deyişle, Morgenthau'nun düşüncesine göre bu öykü bir savaş dönemi propagandası olarak amaçlanmış, yani İtilâf Devletleri'nin savaş

Wilson'a yazdığı 26 Kasım 1917 tarihli mektup hiç yayımlanmadığı halde, Morgenthau Başkan'ın cevabını 1922 de yazdığı ve Doubleday Page and Co. tarafından yayınlanan *All In A Life-Time* adlı otobiyografisine dahil etmiş ve "Öykü"sünü yazış nedeni olarak bu belgeyi göstermiştir.

[10]*FDR:HMS-Kutu No. 11.* Yayımcı Frank Doubleday'in Henry Morgenthau'ya yazdığı 7 Kasım 1917 tarihli mektup; Henry Morgenthau Frank Doubleday'e yazdığı 12 Kasım 1917 tarihli mektupta şöyle diyor: "*Mr. Hendrick'in ziyaretinin arkasından, Türkiye'de gördüklerim hakkında bir kitap yazmanın ne derece uygun olacağı üzerinde bir kez daha düşündüm ve sonuçta bu ara yayımlanmasının kesinlikle doğru olmadığına karar verdim*". Buna rağmen, 2 hafta sonra savaşın kamuoyunca desteklenmemesine canı sıkılan Morgenthau, bu konuda Başkanın "onayına" başvurmuş ve Wilson'dan gelen 27 Kasım 1917 tarihli mektup üzerine de fikrini değiştirip, hemen yayımcıyla ciddi görüşmelere başlamıştır. Ayrıca bak: Frank Doubleday'den Morgenthau'ya mektuplar-23 Kasım ve 5 Aralık 1917, Arthur Page'den Henry Morgenthau'ya mektuplar- 8 Aralık ve 20 Aralık, 1917. Kitapla ilgili her türlü anlaşma bu son tarihte sonuca bağlanmıştı.

[11]*LC:PHM- Bobin No. 8*: Henry Morgenthau'nun Başkan Woodrow Wilson'a yazdığı 26 Kasım 1917 tarihli mektup.

çabalarına bir katkı olarak düşünülmüştü. Kitabın aslında nasıl ve kimin tarafından yazıldığını, daha da önemlisi, böylesi bir öykünün gerçeğe uyup uymadığı gibi hususları incelerken, bahsi geçen dönem ve koşullarını gözönünde bulundurmamız gerekmektedir.

BÖLÜM II

BU "ÖYKÜ" KİMİN?

"Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" adlı kitabın tarihçesiyle ilgili kaynaklarımız iki ayrı koleksiyonda muhafaza edilmiş olan Morgenthau belgeleridir. Bunlardan "Henry Morgenthau Belgeleri" diye bilinen koleksiyon (bundan sonra: *LC:PHM*),[12] Washington'daki Kongre Kütüphanesi'nde, diğeri ise New York, Hyde Park'taki Franklin Delano Roosevelt Başkanlık Kütüphanesi'nde "Henry Morgenthau Jr. Belgeleri"nin (bundan sonra: *FDR:HMS*)[13] arasında bulunmaktadır. Onbinlerce belge içeren bu iki koleksiyona, en önemlileri, Pulitzer ödüllü tanınmış gazeteci, biyografi yazarı ve tarihçi Burton J. Hendrick'e[14] ait olan, birçok basılı ya da yayımlanmamış belgeyi de eklemek gerekir. Çünkü Büyükelçi Morgenthau'nun, adını taşıyan kitabıyla ilgili projesini başlatabilmek hususunda sâdece Başkan Woodrow Wilson'nun onayına değil, daha da önemli olarak, kitabı yazması için Burton J. Hendrick'in usta kalemine ihtiyacı vardı. Bu kitap fikrinin, gerçekten

[12]Bak. dipnot 1.

[13]Bak. dipnot 3.

[14]Bak. dipnot 5.

de, ilk kez 1916 Nisanında[15] Morgenthau'ya bundan bahseden Hendrick'in kafasında oluştuğu görülüyor.

Yukarıda sözü geçen koleksiyonlardaki binlerce mektup ve belgenin incelenmesinden sonradır ki konumuz olan bu kitabın oldukça karanlık geçmişinin ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nün karmaşık kurgusunu çözebilmek için, işe, kitabın dayandırıldığı bir takım kaynakların tartışılmasıyla başlamamız gerekiyor.

Bunlardan ilki ve en önemlisi, Morgenthau'nun İstanbul'a geldiği 27 Kasım 1913 ile, ayrıldığı 1 Şubat 1916 tarihleri arasındaki 26 aylık dönemi kapsayan daktiloyla yazılmış günlüğüdür.[16]

Yazdıklarından çıkarılacağı ve özellikle de Morgenthau'nun Agop S. Andonian adındaki Türk Ermenisi kâtibine[17] dikte ettirdiğine ilişkin ifadesinden anlaşılacağı gibi, Morgenthau her günün

---

[15] *FDR:HMS-Kutu No. 9.* Burton J. Hendrick Henry Morgenthau'ya 7 Nisan 1916 tarihinde yazdığı mektubunda, Doubleday Page and Co. yayınevinin *bu savaşta yeri olan bütün büyük adamların kişisel öykülerinin* bölümler halinde yayınlanacağı bir kitabı basma ihtimali üzerinde Morgenthau ile yaptıkları görüşmelere değinmekte. Görünüşe göre, elimizdeki bu mektup özellikle kitap projesiyle ilgili ilk belge.

[16] *LC:PHM- Bobin No. 5 (3 ve 4 No.lu kutular)* içinde Morgenthau'nun Türkiye'deki yaşantısının Günlük kayıtlarının bilinen tek nüshası bulunmaktadır. Bu kitapta Günlük'ten yapılan alıntılar *LC:PHM* (Kongre Kütüphanesi: Henry Morgenthau Belgeleri) *Bobin No. 5* Günlük ve tarih şeklinde belirtilecektir. Metinde Günlük diye geçen bütün atıflar, Morgenthau'nun faaliyetleri hakkında gün gün bilgi veren bu ana kaynağa aittir.

[17] Bu tür atıflar arasında şunlar da vardır: *LC:PHM-Bobin No. 5* Günlük- 25 Eylül 1914 ve 19 Şubat 1915 tarihli kayıtları. 8 Temmuz 1915 gününün kaydında şunlar yazılı: "*Saat 19.15'ten 20.00'ye kadar kitap üzerinde çalıştık. Daha sonra Schmavonian ve Wirth yemeğe kaldılar.*" Bu bölüm iki olasılığı akla getiriyor: a) Andonian'un dışında başkaları da günlüğün derlenmesine yardımcı oluyordu; b) Morgenthau'nun günlüğü, ta başından beri Büyükelçinin yayımlamayı amaçladığı bir kitabın ana hatları olarak düşünülmüştü. Morgenthau'nun hayatının başka hiç bir döneminde böylesine ayrıntılı bir günlük tutmadığı göz önüne alınırsa, bu yorum pekalâ doğru olabilir.

olaylarını düzenli bir biçimde Andonian'a anlatıyor, o da, sonraki kuşakların yararlanması için, bunları daktilo ediyordu. Günlük'te, Morgenthau'nun, özellikle İttihatçı liderler, Sait Halim Paşa, Enver Paşa ve Talât Bey'le olan temasları aşırı ayrıntılı bir biçimde verilirken, bu kayıtlarla "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" kitabındaki aynı toplantı ve görüşmelerle ilgili olarak yazılanlar arasında (ileride görüleceği gibi) genelikle çok az benzerlik vardır. Buna rağmen, kitabın ana kaynak olarak bu Günlük'teki kayıtlara dayandırıldığı gerçeği şüphe götürmez.

Günlüğün yanısıra Morgenthau bir de, Amerika'daki ailesinin çeşitli fertlerine, elden ele geçirerek okumaları için, uzun haftalık mektuplar yazma alışkanlığına sahipti.[18] Bu mektuplar da gene özel kâtibi Andonian tarafından hazırlanıyor, hatta çoğunlukla, Morgenthau'nun 11 Mayıs 1915 tarihli mektubunda yazdığı gibi bizzat onun tarafından kaleme alınıyordu:

> "Oturup, sakin bir biçimde mektup dikte ettirmenin imkânsız olduğunu anladığım için, Andonian'a günlüğümü alıp işleyerek bu işi yapmasını söyledim. Bu tabii ki beni hataların sorumluluğundan da kurtarıyor."[19]

---

[18]Morgenthau'nun mektuplarının suretleri, FDR Kütüphanesindeki Morgenthau Belgelerinin iki ayrı bölümünde bulunuyor. Bunlardan biri *FDR:HMS 5, 7, 8* ve 10 No.lu kutular, diğeri de *FDR:HMJ/Gaer-Kutu No. 1 ve 2.* Açık bir biçimde, anlattıkları döneme ait günlük kayıtlarını esas almasına rağmen, mektuplarda, sık sık, ek verilere rastlanıyor. Bunlar Günlük'te zaman zaman yer alan çok kısa kayıtları zenginleştirmede yararlı oluyor.

[19]*FDR:HMS-Kutu 7*: Henry Morgenthau'nun çocuklarına yazdığı 11 Mayıs 1915 tarihli mektup. Bu sözlerine yalnızca bu mektupta rastlanmadığını *FDR:HMJ/Gaer-Kutu 1-2*, Morgenthau'nun oğluna yazdığı 1 Eylül 1915 tarihli mektup kanıtlıyor. Mektup şöyle: "*Sana, bir süre önce Andonian tarafından yazılan genel mektuptan bir nüsha gönderiyorum, eğer çok ruhsuz ve kuru bulursan, beni suçlama.*" Bir başka mektupta da şuna rastlıyoruz: "*Sizler bu mektupla öncekiler arasında üslûp açısından bir fark gördünüz mü bilmiyorum ama bunu kendim dikte ettim ve Andonian'a daha evvelki mektuplar için verdiğim kısa notları genişleterek yazdırdım.*" (*FDR:HMS-Kutu No. 8*. 13/7/1915 tarihli mektup sahife 15).

Bu demektir ki kitap, sonuçta, ana malzeme olarak kullanılan Morgenthau günlüğü ve mektuplarının bir sentezi olarak ortaya çıkmıştı ve her iki kaynak ta yer yer, Morgenthau'ya gönderilen veya onun Washington'a gönderdiği rapor suretleriyle[20] takviye edilmişti. Başka bir deyişle, bütün bunlar, eserin içine oturtulacağı çerçeveyi meydana getiriyordu.

Bu esası gözönünde bulundurarak, şimdi de, kitabın nasıl yazıldığı ve hatta daha da karışık bir nokta olan, kimin tarafından yazıldığı hususunu araştırmaya başlayalım.

Kitabın bütün baskılarında yazar olarak sadece Henry Morgenthau'nun adı görülüyor[21] ve yazılışı üzerinden 72 yıl geçmesine rağmen, günümüze kadar, yazarının Morgenthau'dan başka biri olduğuna ilişkin hiçbir kayda rastlanmıyorsa da, elimizdeki Morgenthau belgeleri arasında, eserin gerçek yazarının kimliği konusunda bizi uyaran birçok ipucu bulunmaktadır. Bunların başında da, Morgenthau'nun, kitabın Amerika ve İngiltere baskılarının önsözünde yer alan "Bu kitabın hazırlanmasındaki değerli yardımları için dostum Burton J. Hendrick'e teşekkürlerimi sunmak isterim",[22] sözleri gelmek-tedir. Bu sözler, gerçeği yeterince yansıtmamaktadır, çünkü aslında "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü", aralarında kendisinin de bulunduğu çok sayıda kişinin katkılarıyla ama bizzat Burton J. Hendrick tarafından

---

[20]Bunların suretleri ve özetleri ve Morgenthau'nun telgrafları *LC:PHM* içine dağılmış vaziyettedir (Bak: [özellikle] Bobin No. 5,7,8,17). Bu malzeme Morgenthau'nun, Washington D.C.'de Ulusal Arşivlerde [National Archives] muhafaza edilen resmi raporlarının örnekleriyle karşılaştırılmıştır. Özellikle de kayıt grubu 59-Dışişleri Bakanlığı Genel Kayıtlar Bölümü; (ondalık) Dosya No. 867.4106-Azınlıklar Sorunları (Mikrofilm Yayınları 353: Bobin No. 43-48).

[21]Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story* [Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü], New York (Doubleday, Page & Co.), 1918, (Bundan sonra: *AMS* olarak geçecek).

[22]*AMS*: s.vıı

yazılmıştı. Yardımcı olanlar arasında Morgenthau'nun beraberinde Amerika'ya götürdüğü ve kitabın hazırlık dönemi boyunca yanında bulunan, Ermeni asıllı kâtibi Agop S. Andonian da bulunuyordu.

Büyükelçi Henry Morgenthau

Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye Büyükelçisi, Kasım 1913-Ocak 1916. Türkiye'den ayrılmadan kısa bir süre önce çekilmiş bir fotoğrafı.

[İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosu Thomas Carolan'ın arşivlerinden]

Andonian'ın hayatı hakkında pek az şey biliniyor. Morgenthau, Günlük ve Mektuplar'da adı çok sık geçen Agop S. Andonian'dan — bazen tercümanlık görevi yapıyorsa da[23] — genellikle "sekreterim" diye bahsetmektedir. Günlük kayıtlarından, Andonian'ın sık sık yemeğe alakonduğu ve çok kere, geceleri sinemaya giderken Büyükelçiye refakat ettiği anlaşılıyor. Morgenthau'nun ailesine yazdığı 15 Temmuz 1914 tarihli mektuptan,[24] Andonian'ın yüzyıl başlarında İstanbul'daki Robert Kolej'de öğrenci olduğunu öğreniyoruz. Morgenthau döneminde çekilmiş olan elçilik görevlilerinin bir fotoğrafında Andonian 30 yaşlarında görünüyor. Her

---

[23]*LC:HMS-Bobin No. 5,* Mart 15-16 1915 Andonian'ın Morgenthau'ya Çanakkale'de çevirmen olarak refakat etmesiyle ilgili.

[24]*FDR:HMS-Kutu No. 5.*

Hagop S. Andonian

Büyükelçi Morgenthau'nun 1916 yılında Amerika'ya dönerken birlikte götürdüğü Kâtibi. ***Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*** *kitabına katkıları Morgenthau tarafından "vazgeçilmez" olarak nitelenmekte.*

Her nekadar Andonian'ın Morgenthau ile birlikte Amerika'ya gidiş nedeni hususuna ışık tutacak bir belge yoksa da, Günlük'teki 8 Şubat 1916 tarihli bir kayıt onun Türkiye'den, Büyükelçi ile birlikte ayrıldığını kesin olarak kanıtlıyor. Gemide verilen bir maskeli balodan bahseden Morgenthau, ona, oğlu Henry'nin Yunanlı, Andonyan'ın da bir Türk hanımı kıyafetinde katıldıklarını yazıyor.[25] 9 Ocak 1918 tarihli, Dışişleri Bakanı Üçüncü Yardımcısı Breckenridge Long'a yazdığı mektupta da, kâtibi Agop S. Andonian'ın askerlik görevinin tecili için yardımını rica ediyor. Aşağıdaki paragraf bu mektuptan alınmıştır:

> "Sizin de muhtemelen bildiğiniz gibi, Başkan'ın onayıyla bir kitap yazma görevini üstlendim. *Bay Andonian bu eserin hazırlanmasında bana yardım ediyor. Doğu'yu çok iyi tanıması ve olağanüstü tecrübesi, yardımlarını benim için vazgeçilmez kılmaktadır.*"[26]

---

[25] *LC:PHM-Bobin No. 5.*

[26] *LC:PHM-Bobin No. 8.*

Bu pasaj üç ilginç noktayı ortaya koyuyor: a) Andonian'ın Amerika'da bulunuş nedenlerinden biri, Morgenthau'ya yardım etmekti; b) 9 Ocak 1918 tarihinde kitapla ilgili çalışmalar başlamış bulunuyordu; c) 1918 yılında Andonian Amerika'da askerlik yükümlüsüydü.

Ayrıca Morgenthau'nun 1918 yılı günlük randevu defterinde Andonian'ın adı üç kez kısaca geçiyor: 1) 26 Nisan 1918 tarihli bir kayıt; "Yale kulübünde Andonian'a dikte verdim ve çıkacak kitabın ikinci bölümünün ilk provalarını inceledim"; 2) 17 Nisan 1918 tarihli bir kayıt; "Bütün gün Andonian ve Hendrick'e dikte verdim"; 3) 9 Eylül 1918 tarihinde iki kelimelik kısa bir not: "Andonian ayrıldı."[27]

Morgenthau Belgeleri'nde bundan sonra Andonian'ın adına en son 16 Aralık ve 24 Aralık 1920 tarihli elyazısı iki mektupta[28] rastlanıyor. İstanbul'dan '*Haig, Nichan, Hagop Andonian*' başlıklı, 'Sun Insurance Company' Temsilcileri ve Emlâk Komisyoncuları olduklarını belirten bir kağıda yazdığı mektuplarda Andonian, ABD Başkanı'nın Morgenthau'yu Kuva-i Milliye ile Ermeniler arasında arabuluculukla görevlendirdiğine ilişkin İstanbul'daki söylentilerin aslını soruyor ve bu doğruysa, kendisine hizmete hazır olduğunu bildiriyor. Söylentiler asılsızdı.

Savaş sonrası dönemdeki Türk-Ermeni ilişkileri tarihine aşina olan herkesin aklına, hemen, Morgenthau'nun kâtibi Agop Andonian ile, *The Memoirs of Naim Bey: Turkish Official Documents Relating to the Deportations and Massacres of Armenians* (Londra, 1920, Hodder & Stoughton) diye bilinen uydurma dökümanların derleyicisi Aram Andonian arasında bir akrabalık olasılığı gelecektir. Her ikisinin de İstanbul'un yerlisi oluşu ve çok sık rastlanmayan "Andonian" soyadını taşıması, gerçekten akraba olmaları ihtimalini ortaya çıkarıyorsa da bugüne kadar bu konuyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

---

[27] *LC:PHM-Bobin No. 6.*

[28] *FDR:HMS-Kutu No. 13.*

Arshag K. Schmavonian

Amerika Büyükelçiğinin Hukuk Danışmanı. Morgenthau kendisini "halkı Ermenilere her zaman tümüyle sadık kalmış biri" olarak tanıtmakta.

Kitabın hazırlanmasına önemli katkısı olan anahtar kişilerden biri de Arshag K. Schmavonian'dır. Bir diğer Türk Ermenisi olan Schmavonian 1918 yılında Washington'da "Dışişleri Bakanlığı Özel Danışmanı" olarak görevliydi. Daha önce İstanbul'da Morgenthau'nun tercümanlığını yapmış ve kendisine Türk resmi makamlarıyla olan bütün görüşmelerinde refakat etmişti. Morgenthau'nun İstanbul'da bulunduğu süre ve sonrasında Büyükelçi'nin dostu, sırdaşı ve danışmanı olarak Schmavonian'ın oynadığı rol, çeşitli Morgenthau belgelerinde açıkça görülebilir. Gerçekten de İstanbul'a adım attığı ilk günden itibaren Morgenthau, Osmanlı başkentinde konuşulan başlıca 4 dilin (Türkçe, Fransızca, Rumca Ermenice) hiçbirini bilmediğinden, kendini yabancı hissettiği bu ortamda, Schmavonian'a kendi gözü ve kulağıymışcasına güvenmişti. 1914'te, Türkiye'ye gelişinden kısa bir süre sonra *New York Herald* gazetesinden bir muhabire verdiği demeçte Schmavonian'a olan bağımlılığını şöyle dile getiriyordu:

> "Vazifem, çevremdeki olaylara nüfuz etmek olacak. *Doğuyu çok iyi tanıyan Elçiliğimiz Hukuk Danışmanı Bay Schmavonian'ın yardımlarıyla* birkaç hafta içinde bu görevin az çok üstesinden gelebileceğime inanıyorum."[29]

---

[29]*LC:PHM-Bobin No. 37-* tarih okunamıyor.

Morgenthau Günlüğü içinde Arshag K. Schmavonian'dan bahsedilmeyen tek bir sahife yok gibi.[30] Schmavonian, Morgenthau'ya İttihat ve Terakkî Hükümeti mensuplarına yaptığı tüm resmi ziyaretlerinde refakat ediyor, Amerikalı işadamlarıyla yaptığı toplantılarda (çoğunun Türkiye'deki hukuki işlerine o bakıyordu) hazır bulunuyor, Amerikan misyonerleriyle ilgili (hukuki yönüyle gene o ilgileniyordu) toplantılara katılıyor ve ayrıca Morgenthau'ya, Washington'a göndereceği telgrafların yazılmasında da yardımcı oluyordu. Washington'daki Ulusal Arşivler'de bir "Schmavonian Belgeleri" koleksiyonu[31] bulunmakta. Bu belgelerin büyük bir çoğunluğunu misyoner faaliyetleriyle ve Amerikalıların ticari çıkarlarıyla ilgili yazılar oluşturuyorsa da aralarında Morgenthau'nun Schmavonian'a yazdığı, hepsi "Aziz Bay Schmavonian" diye başlayan elyazısı birkaç mektup da bulunuyor. "Morgenthau Belgeleri" içinde de 1914-1921 yılları arasında Schmavonian'ın Morgenthau'ya yazdığı çok sayıda mektuba[32] rastlıyoruz. Bunların 1919'dan önce yazılanları "Aziz Şefim" diye başlamakta.

Morgenthau'nun Ermeni danışmanına duyduğu güvenin derecesini, Amerika'ya döndükten sonra Ermeni ve Suriyelilere Yardım Fonu için para toplarken yaptığı bir konuşmadan kısmen anlayabiliriz. Schmavonian için şöyle der:

> "Elçilikte her konuda yardımına güvenebileceğim en önde gelen kişi, 16 yıldır orada gayretle çalışan bir Ermeniydi. Türk makamları nezdinde de saygınlığı olan, az rastlanır bir insandı. Özel kâtibim de [Andonian] Ermeniydi.

---

[30] *LC:PHM-Bobin No. 5.*

[31] National Archives: Kayıt Bölüm No. 84-Arshag K. Schmavonian'ın şahsi mektupları-4 kutu.

[32] *FDR:HMS*- Kutu No. 5 (1914 yılından 17 mektup), No. 9 (1916'dan 4 mektup), No. 10 (1916'dan 2 mektup), No. 14 (1921'den 5 mektup).

Bu ikisi sayesinde bazı Ermeni din adamları, vatanseverleri ve aydınlarıyla tanışma olanağı buldum ve birçok Ermeniyi yalnız saymayı değil sevip, takdir etmeyi de öğrendim"[33].

Aralarındaki ilişki Morgenthau'nun Türkiye'den ayrılmasıyla sona ermedi. 1917 yılında Başkan Wilson'un Morgenthau'yu Avrupa'ya göndermesi ve Schmavonian'ın bir kez daha onun tercümanı olarak beraberinde gitmesiyle tekrar biraraya geldiler.

Daha sonra Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin kopması üzerine, Schmavonian, 1917 yılının sonlarına doğru, Washington'a tayin edildi ve Ocak 1922'deki ölümüne kadar "Özel Danışman" olarak görev yaptı. Ölümü üzerine Morgenthau, hislerini çok duygulu bir şekilde dile getirdiği ve aralarındaki dostluğun derinliği gösteren şu yazıyı yazdı:

"Bay Schmavonian ile tanıştığım zaman, seleflerimin, [Büyükelçi Straus ve Rockhill] onun hakkındaki hararetli övgülerinde sadece çok haklı olmakla kalmayıp, az bile söylemiş olduklarını anlamak, beni çok memnun etti. İşlerin yürütülmesiyle ilgili tüm bilgileri hafızasında düzenli bir biçimde saklayan Schmavonian, gece veya gündüz, ne zaman ihtiyacım olsa, anında bunları bana iletiyordu. Bu, Amerika'nın Türkiye'deki misyonerlik ve eğitim çalışmaları konularında da böyleydi. Doğruluğuyla tanınırdı ve kelimenin tam anlamıyla dürüst bir kişiydi. Onunla tanışan herkes hemen bu ender bulunur özelliklerini farkedip kendisini kısa sürede sevmeye başlardı.

Çok zevkli bir arkadaşlığı vardı ve katıldığı her meclisi varlığıyla renklendirirdi. Amerikan Hükümetine, İstanbul'daki bütün Büyükelçilere, misyonerlerin çalışmalarına, Amerikan ticari çıkarlarına ve Türkiye'deki Ermeni ve Musevi topluluklarına hiç kimse onun kadar yardımcı olmamıştır.

Hataları yüze vurmaz ve olaylardan kendine pay çıkarmaya çalışmazdı. Bütün benliğiyle kendini annesine ve

[33] *LC:PHM-Bobin No. 22*

görevine adamıştı. Kendi milleti Ermenilere her zaman tümüyle sadık kalmıştı.

Amerika Birleşik Devletleri en sadık dostlarından birini kaybederken, ben de en yakın arkadaşlarımdan birini kaybettim."[34]

Kitabın yazıldığı dönemde Morgenthau'yla aralarındaki yazışma incelenirse, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" ortaya çıkarken Schmavonian'ın oynadığı rolün önemi hakkında biraz fikir sahibi olunabilir.

a) 16 Ocak 1918 tarihli Schmavonian'dan Morgenthau'ya mektup: Morgenthau'nun kendisinden istemiş olduğu, Elçiliği dönemindeki bazı Osmanlı kabine üyelerinin adları ve ünvanlarıyla ilgili bilgileri veriyor.[35]

b) 26 Ocak 1918 tarihli bir mektup'la Morgenthau ondan Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul'dayken gönderdiği telgraf ve raporlarda bulunan bazı bilgileri temin etmesini istiyor.[36]

c) Morgenthau'nun kitabının müsveddesi hakkında Dışişleri Bakanlığı'nın görüşlerini bildiren 29 Ağustos 1918 tarihli not Schmavonian tarafından yazılmışa benziyor. Bu da, Morgenthau'nun kitap taslağını inceleyip görüş bildirmek üzere, Dışişleri Bakanlığı'nın Schmavonian'ı görevlendirmiş olması ihtimalini (ki böyle olması mantıklı) akla getiriyor.[37]

d) Morgenthau'nun 3 Eylül 1918 tarihinde Schmavonian'a yazdığı mektuptaki ifadeden, taslak hakkında görüş bildiren kişinin Schma-

---

[34]*LC:PHM-Bobin No. 40.*

[35]*LC:PHM-Bobin No. 8.*

[36]*FDR:HMS-Kutu No. 12.*

[37]*FDR:HMS-Kutu No. 12.*

vonian olduğu açıkça anlaşılıyor. Şöyle ki:

"Ermeni öyküsünün ilk yarısı olan, 7 numaralı makaleyi ilişikte gönderiyorum. Umarım herzamanki anlayış ve iyi niyetliliğinle mesaiye kalırsın ama sana söz, Dışişleri Bakanlığı'nın onayından geçmesi gereken başka kitap yazmayacağım."[38]

Kısacası, Morgenthau'nun gerek Türkiye'de kaldığı dönem boyunca gerekse 1918 yılında "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nün yazıldığı aylarda başlıca yardımcılarından biri Schmavonian olmuş, üstelik, Dışişleri Bakanlığı'nca, Morgenthau'nun metnini onaylamakla da görevlendirilmişti.

Bu tasarıya her safhasında katkıda bulunmasına rağmen Schmavonian'dan kitapta hiç söz edilmemesi, hele Morgenthau'nun 1922'de yazılan "Bir Ömür Boyu" adlı otobiyografisinde adının geçtiği düşünülürse, anlaşılması zor bir atlama. Morgenthau, French Strother[39] ile birlikte kaleme aldığı bu otobiyografide, Schmavonian'dan sırdaşı (gerçekten de öyleydi) olarak bahsediliyor. Kısmen Ermeni Sorununu ele alan bir kitapta Morgenthau acaba Ermeni asıllı yardımcılarına (Andonian'ın adı da hiç geçmiyor) olan bağımlılığından söz etmesinin garip kaçacağını mı düşünmüştü?

Bu konuyla ilgili olarak, yazılan her bölümü okuyup üzerinde fikrini belirten bir diğer kişi de Amerikan Dışişleri Bakanı Robert Lansing'di. (Acaba Başkanın emriyle mi?) Her ne kadar Lansing'in ne ölçüde bir rol oynadığı ilerde tartışılacaksa da, Öykü'nün oluşmaya başladığı sıralarda yazılmış bazı mektuplar, bu rolün hiç de önemsiz olmadığını göstermektedir.

a) Morgenthau'ya yolladığı 2 Nisan 1918 tarihli

---

[38]*FDR:HMS-Kutu No. 12.*

[39]Henry Morgenthau, (French Strother işbirliğiyle), *All In A Life Time*, New York (Doubleday Page & Co.), 1922. Bak: Sahife 178, 187, 215, 216, 224, 227, 259 ve 266.

mektupta Lansing şöyle yazıyor: "Özel bir ilgiyle okuduğum kitabınızın I. bölümünün provalarını ilişikte gönderiyorum. Metinde yapılmasını önerdiğim değişiklikleri ya da çıkarılacak kısımları sayfa kenarlarında belirttim. Eminim bunları siz de uygun bulursunuz;"

b) Lansing'in Morgenthau'ya 27 Nisan 1918 tarihinde yazdığı mektupta, ilişikte gönderdiği diğer bir bölüm taslağı hakkında "dikkatli incelemelerden sonra önermek istediğimiz bazı değişiklikler" kaydı geçmekte;

c) Lansing'den Morgenthau'ya yazılmış 29 Ağustos 1918 tarihli mektup ilişikte provaları ve yeni öneriler içermekte;

d) Lansing'den Morgenthau'ya yazılmış 17 Eylül 1918 tarihli mektup ve beraberinde "öneriler ve görüşler";

e) Morgenthau'nun Lansing'e yazdığı 22 Eylül 1918 tarihli mektup: Morgenthau *müsveddeleri okuyup birçok değerli ve yerinde öneride bulunduğu* için zahmetlerine teşekkürlerini kitabının önsözünde belirtmek hususunda bakandan izin istiyor;

f) Lansing'den Morgenthau'ya yazılmış 2 Ekim 1918 tarihli mektup: Dışişleri Bakanı, Morgenthau'nun teşekkürlerini önsözde ifade etme isteğini "*bu kitapla ilgili olarak adımın geçmemesinin daha uygun olacağı*" gerekçesiyle reddediyor.[40]

Morgenthau'nun, kitaba başlamadan önce ABD Başkanı Woodrow Wilson'un yazılı onayını aldığını ve çalışmalar ilerledikçe de kitabın her bölümünün Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing tarafından bizzat tasdik edildiğini gözönüne alacak olursak, Morgenthau'nun kitabı için, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin resmî izniyle basılmıştır demek doğru olacaktır.

Yine de, tüm eleştirmenlerinin beğenisini kazanmış olan bu kitap, edebî bir değeri varsa, bunu yalnızca Hendrick'e borçludur. Her nekadar

[40]*FDR:HMS-Kutu No. 12.*

Hendrick başkası adına kaleme aldığı bu öyküden dolayı ününe ün katamadıysa da, Morgenthau'nun kendisine yazdığı 5 Temmuz 1918 tarihini taşıyan mektupla doğrulandığı gibi, çalışmasına karşılık iyi bir para elde etmişti. Aralarında usulüne uygun bir yazılı anlaşma yok gibi görünüyorsa da, Morgenthau Hendrick'e şunları yazmıştı:

> "Doubleday, Page & Co. yayınevi tarafından, yayımlanmak üzere olan 'Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü' adlı kitabın gelirinden sana pay vermek niyetinde olduğumu yazılı olarak bildirmek istedim.
>
> *Kitap üzerindeki çalışmanı bitirdiğin vakit* bu konuda kesin bir düzenleme yapacağız fakat, arada bana bir şey olması halinde, avukatlarıma, 10.000 dolar tamamlanıncaya kadar yayınevinden payıma düşen gelirin beşte ikisini, ayrıca, mahsuben, ilk alacağım 5.000 doların tümünü sana ödemeleri için talimat verdim."[41]

Kendi başına ciddi bir araştırmaya konu olabilecek nitelikleri bulunan Hendrick, kitap tamamlandığında "kesin düzenlemeyi" tümüyle tatminkâr bulmuş olmalı. Morgenthau Belgeleri ara-sında bulunan bir makbuzdan, nihaî anlaşma ne olursa olsun, kitap satışta bulunduğu sürece Hendrick'e %40 lık bir pay garantilendiğini ve 2 Ocak 1932 - 1 Temmuz 1932 tarihleri arasında, yani ilk baskısından 14 yıl sonra bile, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nün hâlâ piyasada mevcut olduğunu anlıyoruz. Bu 6 aylık sürede kitabın satışından toplam 2,00 dolar elde edilmişti. Bunun, yazara düşen 1,00 dolarlık yarı hissesi şöyle paylaştırılıyordu:

Bay Burton J. Hendrick % 40 hisse	40¢
Bay Henry Morgenthau % 60 hisse	60¢[42]

---

[41]*Hendrick/Rusnak:* Morgenthau'dan Hendrick'e yazılmış 5 Temmuz 1918 tarihli mektup.

[42]*LC:PHM-Bobin No. 17.*

Böylece kitap ilk baskısından 14 yıl sonra bile, Hendrick ve Morgenthau'ya gelir sağlamaya devam ediyordu. Hendrick'in duyguları ise, ölümünden bir kaç ay evvel, 1949'da Columbia Üniversitesi'nde tarihçi Alan Nevins ile Sözlü Tarih Semineri'nde yaptığı bir söyleşide kaydedilmiştir. Hendrick şöyle diyor:

> "Bir kez başkasının adına bir kitap yazmıştım. Bu Morgenthau'nun anılarıydı. Kitap oldukça ilgi çekti. Sürekli Henry ile birlikte çalışmıştım.
>
> İlginç bir kişiydi Henry Morgenthau. Çok becerikli, arkadaş canlısı ve iyi huylu bir insandı, çok ta başarılıydı. Burada, New York'ta emlâkçılıktan çok büyük bir servet yaptı. Sims ve Morgenthau hakkında yazmak bana çok ilginç gelmişti ... âdeta başlıbaşına bir işti.[43]

Hendrick,[44] Morgenthau'nun kitabının yayım-

---

[43]Columbia Üniversitesi Butler Kütüphanesi'ndeki Sözlü Tarih Araştırma Bölümü müdürü Mr. Ronald J. Grele'ye bana sağladığı *The Reminiscences of Burton J. Hendrick*" başlıklı 62 sahifelik Nevins mülâkatının kopyesi için müteşekkirim. Yukarıda verilen bölüm bu mülâkatın 31. ve 32. sahifelerinden alınmadır ve Hendrick'in görüşlerinin bir özetidir. Ayrıca daha önce bahsi geçen Hendrick/Rusnak koleksiyonu olarak adlandırdığım belgelere ve Nevins mülâkatına ilâveten, New York City'de *American Academy of Arts and Letters* arşivlerinde de 75 adet Hendrick mektubu bulunmaktadır. Akademinin Kütüphanecisi Bayan Nancy Johnson'un söylediğine göre, bu evraklar Hendrick'in Akademi üyeliğiyle ilgili. Hendrick'in 1923 yılında seçildiği Akademi üyeliği 1949 yılındaki ölümüne kadar sürmüştü.

[44]Hendrick'in meslek hayatıyla ilgili en ayrıntılı çalışma, Robert Rusnak'ın yayımlanmamış araştırması "'To Cast Them in The Heroic Mold': Court Biographers - The Case of Burton J. Hendrick." dır. Bana bu çalışmanın bir örneğini verdiği için Rusnak'a teşekkürü borç bilirim. Ek biyografik bilgi için aşağıdaki başvuru kaynaklarına bakılabilir: a) Ölüm haberi *New York Times*, Cuma, 25 Mart 1949, s. 23 (Bundan sonra Hendrick, *Times* s. 23); b) Burton Jesse Hendrick maddesi, *The National Cyclopaedia of American Biography*, cilt XXXVIII sahife 476, Ann Arbor, MI (Üniversite Mikrofilmleri) 1967; c) Louis Filler "Burton Jesse Hendrick maddesi, *Encyclopedia Americana*,

lanmasını izleyen 10 yıl içinde, biri tarih, ikisi de biyografi dalında, 3 Pulitzer ödülü kazandı. Amiral William S. Sims ile birlikte yazdıkları *The Victory at Sea*, adlı kitap için 1920 Pulitzer tarih ödülünü, *Life and Letters of Walter H. Page* ve aynı kitabın ikinci cildi, *The Training of an American* ile 1922 ve 1928'de Pulitzer biyografi ödüllerini aldı. 1918 de Hendrick *The New York Evening Post, McClure's Magazine* ve *The World's Work*'a yazılar yazan tanınmış bir gazeteciydi. *New York Times*'da ölümünden sonra yayımlanan makalede belirtildiği gibi, Hendrick "aşırı dikkatli, dürüst fikirli, mizah yönü kuvvetli ve önemli tarihî konularda azimli bir araştırmacı olarak isim yapmıştı". Makalede ayrıca, onun biyografi ve tarih yazılarını inceleyen eleştirmenlerin hemen hepsinin Hendrick'deki canlılığın ve herşeyi derinlemesine araştırma özelliğinin daha önceki gazetecilik eğitiminden kaynaklandığını söyledikleri yazılı.[45]

Bakınız ki, "Büyükelçi Morgenthau'nın Öyküsü" kitabının eleştirmenlerinden hiç değilse W.K.K. diye imza atan biri *Detroit Michigan News*'un 5 Aralık 1918 tarihli nüshasındaki yazısında, sanki içgüdüyle Morgenthau'ya bir gazetecinin yardımcı olduğunu hissederek şöyle yazıyordu:

> "Savaşın ilk yılında Türkiye Büyükelçimiz olan Henry Morgenthau ya doğuştan gazeteci *ya da eserini hazırlarken bir gazeteciden yardım gördü, çünkü 'Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü' gerçek bir gazeteci üslûbu örneği*'...[46]

Bu kitapta, bir kişinin, yani Büyükelçi Morgenthau'nun anıları ile değil, sanki bir kurulun hazırlamış olduğu bir muhtırayla karşı karşıya gibiyiz. Morgenthau'nun Günlüğünden ve ailesine gönderdiği

---

(*International Edition*) cilt 14, sahife 91, Danbury, CT (Grolier Inc.) t.y.; d) 1922-23 *Who's Who in America* Burton Jesse Hendrick maddesi, cilt 12, sahife 1482, Chicago (A.N. Marquis & Co.), 1923.

[45]Hendrick, *Times*, sahife 23.

[46]*LC:PHM-Bobin No. 40.*

Mektuplardan meydana gelen İstanbul notları üzerinde önce Morgenthau-Andonian ve Hendrick üçlüsü bir çalışma yapmış, sonra bunun içeriğini Dışişleri Bakanlığı adına Schmavonian gözden geçirmiş, Başkan adına Dışişleri Bakanı Lansing'in son rötuşlarını takiben de Burton J. Hendrick kaleme almıştır.

Bunun aslında kimin öyküsü olduğu sorusuna verilecek yanıt, ileride göreceğimiz gibi, Henry Morgenthau'nun Türkiye'de bulunduğu sürece gerçekten yaşadıklarıyla ilgisi çok yüzeysel olan, ortak bir öykü olduğudur.

BÖLÜM III

"ÖYKÜ"NÜN AMACI VE KAPSAMI

Bu incelemenin geri kalan kısmında ele alınacak ana sorular şunlardır: "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nün günlük ve mektuplara dayandırılmayan kısmının ne kadarı Burton J. Hendrick'in geniş gazetecilik hayalgücünün ürünü, ne kadarı da Türkleri ve Almanları kötüleyen heyecan uyandırıcı bir kitap yazarak yurttaşlarının savaşa desteklerini canlı tutmak isteyen Morgenthau'nun uydurmasıdır? Aynı şekilde Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in öyküye ne tür bir katkısı olmuştur? Yani Lansing sadece Morgenthau'nun diplomatik açıdan sorun yaratabilecek açıklamalarının sansürüyle mi yetiniyordu yoksa patronu ABD Başkanı'nın ve kitabın yazarının, Türklerin ve Almanların adını karalama amaçlarına kendisi de bizzat katılıyor muydu?

Morgenthau'nun Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlıklar konusunda fikirlerini yönlendiren acaba gözü ve kulağı kabul ettiği Ermeni yardımcıları (Arshag K. Schmavonian ve Agop S. Andonian) mı idi?

En önemlisi de, Morgenthau'nun İstanbul'da görev yaptığı sürece temasta bulunduğu Türk liderleri ve Alman diplomatları hakkındaki gerçek görüşleri neydi ve bunlar iki yıl sonra "Büyükelçi Morgen-

thau'nun Öyküsü" yazıldığı zaman belli bir ölçüde nasıl ve neden değiştirilmişti?

Morgenthau'nun kitabını okumamış olanlar için, 4 ana fikrini özetlememiz gerektiğini sanıyorum: 1) Tecrübesiz İttihat ve Terakki Hükümetini savaşa Almanya'nın emperyalist emelleri sürüklemiştir; 2) İttihatçı liderler, özellikle Talât Bey ve Enver Paşa savaşı fırsat bilerek Osmanlı İmparatorluğu'nu Türkleştirmeyi kararlaştırdılar. Amaçlarına ulaşmak için de, savaş sürerken düşmanları Ruslara yardım ve yataklık etmekle itham ettikleri Osmanlı Ermenilerini yok etmek üzere bir plân tasarlamışlar ve bunu uygulamışlardır; 3) Kötü ruhlu Talât ve Enver'i, Ermenileri alçakça yok etme plânından vazgeçirmek için yılmaksızın çaba sarfeden tek kişi Morgenthau idi; ama 4) Gayretleri sonuç vermedi çünkü Türkleri ikna edebilecek yegâne insan olan Alman Büyükelçisi Baron Wangenheim ilgisiz kalıp biçare Ermenilerin hakkını korumayı reddetti.

Morgenthau'ya bu hususlarda inandırıcılık kazandıran, baştan sona tüm "Öykü" boyunca, kitabın hainler üçlüsünün, yani Wangenheim, Talât ve Enver'in, kendi sözleriyle mahkûm edilmeleridir. Morgenthau bu kişilerin söylediklerini ileri sürdüğü ve kendi görüşlerini desteklemek için kullandığı sözlerini, onların ağızlarından duymuş gibi, tırnak içine alarak, vermektedir. Morgenthau'nun anlattıklarını kabul edecek olursak, gerçekten de kitapta bu kişilerin sözünü etmedikleri tek suçları "soykırım"dır ve bu da sadece o zamanlar bu sözcüğün türetilmemiş olmasındandır!

Sormamız gereken soru, konuşmaların gerçekten de Morgenthau/Hendrick ikilisinin aktardığı gibi mi cereyan ettiği?... Bu soruyu cevaplandırmak için kitaptaki bir dizi beyanla Günlük'teki, Mektuplar'daki ve yazarın Dışişleri Bakanı Lansing'e gönderdiği raporlardaki aynı konularla ilgili kayıtları karşılaştırmamız gerekmektedir.

Ortada tartışma götürmeyecek bir gerçek var ki kitap boyunca bir Türk ya da Alman resmi görevlisine

atfedilen tırnak işaretleri arasındaki sözlerin hiçbiri, kayıtlara dayanmamaktadır. "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" adlı kitabın yazılışında kullanılan kaynakların hiçbirinde bu beyanlara rastlanmamaktadır. Başka bir deyişle, kişilerin kendi sözleriymişçesine tırnak içinde verilen bu beyanlar Hendrick'in "Morgenthau'nun Öyküsü"nü yazarken benimsediği edebî tasarruftan başka bir şey değildir. Amaç da sâdece, sözleri kişilerin ağzından vererek daha inandırıcı olma çabasıydı herhalde. Bu, onların yalan olduklarını fiilen kanıtlamasa bile, şimdiye kadar yapılandan çok daha dikkatle incelenmelerini gerektirmektedir.

BÖLÜM IV

TALÂT BEY NASIL ELE ALINIYOR?

"Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nün "kötü adamı" ve herkesten çok saldırılan kişisi Dahiliye Nazırı Talât Bey'dir.[47] Onun "Öykü"de ele alınma tarzını incelememiz, Morgenthau'nun İstanbul'da bulunduğu süre (Kasım 1913-Ocak 1916) içinde cereyan eden olayların günlüğüne ve mektuplarına kaydedilme şekilleriyle 1918'deki kitabında yazılı biçimleri arasındaki açıklanamaz büyük tutarsızlıkları ortaya çıkarmaya yarayacaktır. "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"ndeki yer alış sırasına uygun olarak aşağıda verilenler, örneklerin hepsi değilse de, bu noktayı açıklamaya yeterli olacaktır:

---

[47]"Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nde kitap boyunca Talât Bey akla gelebilecek her şekilde kötülenmektedir. Bak: *AMS*- s. 20-24; 34-40, 50-51, 58, 78, 99-100, 123-127, 137-145, 154, 172, 194-95, 198-99, 253-55, 286, 326-342 ve 390-392. Daha acımasız ve Talât'ın genelde bilinen karakter yapısına bundan az uyan bir portre çizilmesi düşünülemez.

Talât Bey

Büyükelçi Morgenthau'ya verilmiş olan bu fotoğraf Hyde Park N.Y.'ta Franklin Delano Roosevelt Kütüphanesinde bulunmaktadır.

(FDR:PHM-Fotoğraf Kolleksiyonu)

1) Talât Bey'den "Şu gasıp çetenin elebaşısı" diye bahseden Morgenthau, şöyle devam etmekte:

> Ben onun Müslümanlığa aldırmadığına bizzat tanıklık edebilirim, zira partisinin ileri gelenlerinin çoğu gibi o da bütün dinleri alaya alırdı. Hattâ bir seferinde bana, "*Bütün papaz, haham ve hocalardan nefret ediyorum*" demişti.[48]

Aslında Morgenthau'nun İstanbul dönemi belgeleri arasında Talât'ın bu sözü ettiğini doğrulayan hiç bir kayıt yok. Aksine Talât'ın dini görüşlerine değinilen yegâne yer olan, Morgenthau'nun Talât, Hahambaşı Naum, eşi ve Schmavonian için bir önceki gece ufak bir yemek daveti düzenlediğine ilişkin, 10 Temmuz 1914 tarihli günlük kaydında şöyle denmekte:

> "*Dün gece Talât bana Kabinenin en dindar üyesinin kendisi olduğunu söyledi, Cavit dine inanmıyormuş Cemal ise az dindarmış.*"[49]

---

[48] *AMS:* s. 20.

[49] *LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 10 Temmuz 1914. Ayrıca bak: *FDR:HMS-Kutu No. 5*: 15 Temmuz 1914 tarihli Aile Mektubu, s. 10-11.

Talât Bey'in gerçekten de İttihatçı liderlerin en dindarı olduğu bilinmese dahi, Büyükelçinin bizzat kendi Günlük ve Mektuplar'ında yer alan, Talât ile Osmanlı Musevi Cemaatleri'nin başı Hahambaşı Naum arasındaki yakın ilişkiye ait çok sayıda atıf, Dahiliye Nazırı'nın Morgenthau'ya "bütün papaz, haham ve hocalardan nefret ediyorum" demiş olabileceği iddiasının fazlasıyla ihtimal dışı bırakmakta.[50]

Öyleyse Morgenthau, kendi günlüğünün yalanlamasına rağmen, neden Talât Bey'i bir ateist olarak tanıtmaya kalkışmış? Bunun apaçık nedeni, kitabının kötü kişisini, dini farklı da olsa, inançlı bir insan değil de, tanrıtanımaz biri olarak göstermekle, okurlarında ona karşı daha fazla nefret ve iğrenme duygusu uyandıracağını düşünmüş olmasıdır.

* * *

2) Kitabında, Anadolu'nun Ege sahillerine yerleşmiş Rumların geldikleri adalara dönmeye zorlanmalarından (1914 yılının ilkbahar sonu-yaz başı) bahsettiği bölümde Morgenthau şöyle yazıyor:

> "Talât'ı artık iyi tanıyordum. *Onu hemen hergün görüyordum ve uluslararası ilişkilerdeki her gelişmeyi benimle tartışıyordu.* Rumlara yapılan muameleye karşı çıktım ve bunun dışarıda çok kötü karşılanacağını, Amerikan çıkarlarını da etkilediğini söyledim."[51]

Talât Bey'le neredeyse hergün görüşecek derece yakın olduklarını iddia etmesine rağmen Morgen-

---

[50]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Morgenthau'nun Türkiye'de bulunduğu süreyi kapsayan bütün Günlük kayıtları, Talât Bey ve Hahambaşı Haim Naum ile arasındaki yakın toplumsal ilişkiden bahseden notlarla dolu. Sadece iki örnek bu ilişkiyi sergilemeye yeterli olacaktır. 1) Morgenthau'nun Günlüğünde 16 Şubat 1914 tarihi altında şöyle bir not var: "*Hahambaşı Naum'da May, Helen, Ruth, Schmavonian, Talât ve ben akşam yemeği yedik ve saat 11'e kadar oturup konuştuk*"; ve 2) Bundan üç gün sonra 19 Şubat 1914 tarihli Günlük kaydında şöyle yazıyor: "*Talât, Naum ve Schmavonian buraya yemeğe geldiler; Türkiye'deki durum hakkında etraflıca görüştük*".

[51]*AMS*: s. 50.

thau'nun 1 Ocak - 2 Temmuz 1914 tarihleri arasındaki Günlük kayıtları dikkatle incelenirse, bu zaman içinde sadece 8'i başbaşa, diğerleri misafir olarak katıldıkları yemek davetleri gibi toplantılarda olmak üzere, toplam 20 kere görüştükleri ortaya çıkmakta.[52] Bahsi geçen süre boyunca Morgenthau Talât'ı, görevi gereği, ortalama, üç haftada bir görmüş. Rumların geri gönderilmelerinin en yoğun olduğu dönemde ise (Mayıs ortası - Haziran 1914) Talât ve Morgenthau hiç görüşmemişler. Günlük'e 4 Mayıs 1914'ten sonra tekrar 2 Temmuz 1914'te görüştüklerine dair kayıt düşülmüş.[53]

Ayrıca Günlük'te de, iddiasının aksine, Morgenthau'nun Talât Bey'e Rumlar konusunda bir defa olsun karşı çıktığını gösteren bir kayıt yoktur. Günlük'te bu konunun, ikisi arasındaki görüşmelerin sadece birinde, 2 Temmuz 1914 tarihinde konuşulduğu kaydedilmiş bulunmakta. O sefer de, Morgenthau yalnızca Rumların yerlerinin değiştirilmesi konusunda Talât'ın gerekçelerini naklediyor ve bu kayıtta Büyükelçinin herhangi bir biçimde olaya karşı çıktığını gösterir bir ize rastlanmıyor:

> "Schmavonian ile birlikte Talât'ı ziyaret ettik. Çok açıksözlü davrandı. Şehirlerdeki değil, kırsal kesimdeki Rumların ülkeyi terketmeleri konusunda kararlı görünüyor. Buradaki Rumların Başpiskoposları aracılığıyla Yunan Hükümeti'ne vergi ödediklerinden bahsetti; adalarını geri istediklerini söylüyor; eğitim ve ticaret alanlarında Rumların üstünlüğünü kabul ediyor..."[54]

Ailesine yazdığı 15 Temmuz 1914 tarihini taşıyan haftalık mektubunda aynı konuşmadan şöyle bahsetmekte:

---

[52]*LC:PHM-Bobin No. 5*: 1 Ocak 1914 ile 2 Temmuz 1914 tarihleri arasındaki döneme ait kayıtlar.

[53]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Bak: 4 Mayıs - 2 Temmuz 1914 arasındaki döneme ait kayıtlar.

[54]*LC:PHM-Bobin No. 5*: 2 Temmuz 1914 tarihli kayıt.

"Öğleden sonra Talât'ı ziyaret ettim. Çok açıksözlü davrandı... Şehirler dışında yaşayan Rumların ülkeyi mümkün olduğunca olaysız ve vakit geçirmeden terketmeleri hususunda kesin kararlılar. Onu en çok rahatsız eden konu da Osmanlı Rumlarının Yunan Hükümeti'ne vergi ödüyor olmaları ve Türk topraklarında kazanılmış olan bu paranın bir kısmının, Yunanistan tarafından bizden yeni gemiler satın alınmasında kullanılacağı. Kâtibim [Agop S. Andonian] 12 yıl önce Robert Kolej'e giderken, Rum öğrencilerin her hafta cep harçlıklarından bir miktar ayırıp Yunan Deniz Kuvvetleri'ne katkıda bulunduklarını söyledi. Talât ya adaların kendilerine geri verilmesi, ya da Rumların Ege kıyılarından uzaklaştırılmaları arzusunda olduklarını kabul etti."[55]

Rumlar konusunda, şiddetle karşı çıkıp olayı protesto etmesi bir yana, Morgenthau'nun bu siyaseti uygunsuz bulduğu hususunda, kayıtlar arasında, bir ize bile rastlanmamakta. Öyleyse Morgenthau 1918'de acaba neden "Rumlara yapılan muameleye karşı çıktım", veya "onu [Talât'ı] hemen hergün görüyordum", ve "Uluslararası ilişkilerdeki her gelişmeyi benimle tartışıyordu" gibi iddialarda bulunuyor?[56] Bunun da gene tek bir açıklaması olabilir, hem Talât ile çok samimi olduğuna ilişkin iddiası için zemin hazırlamak, hem de Müslüman Türklerin elinde ezilen tüm azınlıkların savunucusu olarak güvenilirlik kazanmak isteği...

* * *

3) Morgenthau, Talât'in azınlıklara karşı tutumuna neden olan dürtüleri anlatırken şöyle yazar:

"...Talât milli politikasını açıkladı; İmparatorluğun içindeki bu değişik unsurlar her zaman Türkiye'ye karşı tertiplere giriştiler, dedi. Bu düşmanlıkları yüzünden sürekli toprak yitirdik. Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Bosna, Hersek, Mısır ve Trablusgarp gitti.

[55]*FDR:HMS-Kutu No. 5*: 15 Temmuz 1914 tarihli aile mektubu, s. 3-4.
[56]*AMS*: s. 50.

Böylece İmparatorluk hemen hemen yokolma noktasına gelecek kadar ufaldı. *Elimizde kalanla yaşamımızı sürdürmek istiyorsak, bu yabancı halklardan kurtulunmalıdır, diye ekledi. 'Türkiye Türklerindir' şimdi Talât'ın kafasındaki egemen düşünce.*"[57]

İçinde "Türkiye Türklerindir" sözünün de geçtiği iddia edilen bu konuşma "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nde yukarıda sözü edilen ve Talât'ın Rum halkını Ege kıyılarından geldikleri adalara dönmeye zorlamak istediğinden bahsettiği bölümün içinde verilmektedir. Gördüğümüz gibi, Morgenthau'nun ne Günlük ne de Mektuplarında bu görüşmeyle ilgili olarak Talât'ın "Türkiye Türklerindir" görüşünü yansıtan bir kayda rastlanmamıştır. O halde Morgenthau neden Talât'a bu sözleri söyletmiş? Cevap gene çok basit: "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nde sürekli tekrarlanan görüşlerden birini, aşırı milliyetçiliğin Türkleri Ermenileri yok etmeye sevkettiğini, İttihatçi lider üçlüsünün en güçlü kişisi olan Talât Bey'in ağzıyla ikrar ettiğini göstermek için... Morgenthau'nun Günlük ve Mektupları içinde tek bir kayıtla dahi doğrulanmayan bu tema, kitapta sürekli işlenmektedir. Üstüste, "Türkiye Türklerindir,"[58] "Ona göre Türkiye sadece Türklere ait olan bir ülkeydi, diğer unsurları hakir görmekteydi",[59] "Bütün İmparatorluğu Türkleştirmeye kararlıydı"[60], "Sadece Türklerin yaşayacağı bir ülke yaratmaya kararlıydılar"[61], "Ulusu Türkleştirme tutkularının mantıkî sonucu tüm Hıristiyanların yokedilmesiydi"[62], ve "Türkiye'yi yalnızca Türklerin yaşayacağı bir ülke durumuna getirmek zamanı en sonunda gelmişti"[63]

57*AMS*: s. 51.

58*AMS*: s. 116. "Türk politikasının ana ilkesi" diye tanımlanmış.

59*AMS*: s. 133. Başkentin Polis Müdürü Bedri Bey'e atfedilen görüşler.

60*AMS*, s. 174. Cemal Paşa'nın gayesi olduğu belirtilmekte.

61*AMS*. s. 283-84. İttihatçıların amacı olduğu ileri sürülmekte.

62*AMS*: s. 290. Türk olmayanları öldürmek istemenin mantıkî izahı olarak gösterilmekte.

63*AMS*: s. 292. Türkiye'nin savaş amacı olarak ileri sürülmekte.

gibi beyanları okumaktayız. Sanki sürekli tekrarlarla bilinçaltımıza nüfuz ederek bizi İttihatçıların ırkçı ideologlar olduğuna inandırmaya çalışıyor... Morgenthau 1918'de Türkler hakkında böyle düşünmeye başlamışsa bile, kuşkusuz bu kanaate, İstanbul'da kaldığı süreye ilişkin kayıtlarla desteklenmediğine göre, 1916'da Türkiye'den ayrıldıktan sonra varmış olması gerekir.

* * *

4) Talât ile 29 Ekim 1914'te Türk-Alman ittifakı hakkında görüştüklerinden bahsederken Morgenthau şöyle diyor:

> "Bu görüşmede Talât bana açıkyüreklilikle Türkiye'nin Almanlar safında yer almaya karar verdiğini ve onlarla birlikte ya batıp ya çıkacağını söyledi. Malûm teranelerden sonra, Almanya kazanırsa — *ki Talât kazanacağına kaniydi* — Kayzer'in, zaferine yardımcı olmaması durumunda Türkiye'den bunun intikamını alacağını ekledi."[64]

Başka bir deyişle, Talât burada tam bir gerçekçilikle tercihini "kuvvetliden yana" kullanıp, savaşa, kazanacağını düşündüğü, Almanya'nın safında katılmaya karar veren biri olarak tanıtılıyor. Elimizde bu görüşmeden bahseden bir mektup yoktur ama, Morgenthau 29 Ekim 1914 toplantısı hakkındaki gözlemlerini, muhtemelen olaydan bir kaç saat sonra Günlüğüne kaydederek şöyle yazmış:

> "Talât'ı ziyaret ettim ... Aramızda çok ilginç bir konuşma geçti. Bana açıkyüreklilikle Almanların safında yer almaya karar verdiklerini belirtti. Dayanabilecekleri güçlü bir ülkeye ihtiyaçları olduğunu ve eğer Almanlara bel bağlamazlarsa, mağlup olunduğunda Türkiye'yi parçalama fikrinin ilk onlardan geleceğini, onlarla batmaya da çıkmaya da hazır olduklarını söyledi."[65]

---

[64]*AMS*: s. 124.

[65]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 29 Ekim 1914.

Morgenthau kitabında, Günlükteki çok gönülsüz, savaşın olası neticesi hakkında bir fikri bulunmayan; sadece "ehven-i şer"e sarılarak ayakta kalmaya çalışan Talât Bey görüntüsünü, Alman yanlısı, seçenekleri değerlendirdikten sonra Alman yenilmezliğine inanarak onların safında yer alan işini bilir bir Talât Bey'e dönüştürmüştür. Neden? Çünkü başrolü verdiği "kötü adam"ının kendini tümüyle Alman savaş gücüne adamamış olmasının, tezine hiç uymayacağını düşünüyordu. Morgenthau bir kez daha tarihî gerçeği, kısa vadeli bir propaganda uğruna feda ediyordu.

* * *

5) 3 Kasım 1914 gecesi geç vakit sivil İngiliz ve Fransız uyruklularına karşı tutumunu protesto etmek üzere Talât'ın evine yaptığı ziyaretle ilgili olarak Morgenthau şöyle yazıyor:

> "Bakın Talât", dedim, açık konuşma zamanının geldiğini düşünerek "Ne kadar akılsızca davrandığınızın farkında mısınız? Birkaç saat önce bana Fransızlara ve İngilizlere iyi muamele edileceğini söylemiş, bu haberi Amerika'nın ve diğer ülkelerin basınına duyurmamı istemiştiniz..."
>
> Talât'ın tam o sırada telgrafla aldığı bir haber az kalsın herşeyi berbat ediyordu. ...*Talât'ın güleçliğini yitiren yüzünü neredeyse vahşi bir ifade kapladı.* Bana dönerek:
>
> "İngilizler bu sabah Çanakkale'yi bombalamış ve 2 Türkü öldürmüşler" diyerek ilâve etti:
>
> "Öldürülen her Müslümana karşılık 3 Hıristiyan öldürmeye kararlıyız!"
>
> ... Sonunda tren sorunu çözümlendi. Bu görüşme boyunca Talât'ın ruh hâli değişti durdu kâh asık suratlı, kâh keyifli, kâh vahşi kâh da uyumlu idi..."[66]

---

[66] *AMS*: s. 141-146.

Kitapta altı sahife tutan bu anlatım, Talât Bey'i, Morgenthau'nun tatlılıkla kandırıp her isteğini kabul ettirdiği bir cins garip huylu çocuk gibi gösteriyor. Anlatımın büyük bir kısmı, söylendiği iddia edilen ve tırnak içinde verilen konuşmalardan meydana gelmiş. Hayata telgraf memuru olarak başlamış olan Talât Bey için "orada gri pijamaları ve kırmızı fesiyle oturmuş, gayretle manüplesini tıklatmaktaydı"[67] gibi sözler kullanılmış. Morgenthau ile Talât arasında altı sahife boyunca kesintisiz süren dialoğun kaynağı aslında 3 Kasım 1914 tarihli Günlük kaydıdır:

> "Schmavonian ile birlikte Babıâli'ye, oradan da Talât'ın evine gittik. Kendisi pijamaylaydı, karısı kapı aralığından bakmaktaydı. Bedri göründü *telefon çalışıyordu.* Haberi tüm dünyaya duyurduğumu ve vazgeçerlerse kınanacaklarını sert bir biçimde söyledim. Kurmay Başkanı olan Alman generalinin, döner dönmez, kendilerini çok yumuşak bularak olaya müdahale ettiğini itiraf etti. Şimdiden, siviller ve askerler, Türkler ve Almanlar arasında anlaşmazlık var; ufukta sorunlar görünüyor. *Yabancıların ülkenin iç kısımlarında kalabilmelerini sağlamak için gayret sarfedeceğine söz verdi, ancak Beyrut, İzmir ve diğer savunmasız limanlar bombalanırsa rehine sayılacaklar. Bu takdirde Suriye Valisi, Konsolosumuza, öldürülen her Müslümana karşılık 3 Hıristiyan'ın öldürüleceğini bildirecek. Çanakkale 8.30-8.40 arası bombalanmış ve 2 Türk ölmüş.* Saat 7.45'te Talât bize trenin hareket edebileceğini söyledi. Saat 8.10 civarında istasyona döndük, trenin hareket edebileceği bildirildi. Ne büyük mutluluk".[68]

İşte, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nün, kendisine dayanılması gereken Günlük kaydıyla neredeyse hiç ilgisi olmayan adeta tipik örneklerinden biri... Talât'ın, telgraf aleti üzerine eğilmiş ve "anahtara gittikçe artan bir sinirle basan iri yarı Türk"[69] (oysa telefonda konuşmaktaydı) diye tasvir

---

[67] *AMS*: s. 144.

[68] *LC:LHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 3 Kasım 1914.

edilmesinden, onun, iki sivilin ölümüne neden olan Çanakkale bombardımanına tepki olarak "öldürülen her Müslümana karşılık üç Hıristiyanın öldürüleceği"[70] sözünü ettiği iddiasına kadar (birbiriyle bağlantısı olmayan iki olayı yersizce birleştirmiş) bütün bölüm baştan sona, aşırı bir hayal gücünün karmakarışık ürününden başka bir şey değilmiş izlenimini veriyor. Soru gene, neden? Burada da Morgenthau'nun amacı vahşi, kaba ve kötü ruhlu bir Türk prototipi olarak Talât Bey'i göstermek. Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau da, ne yapacağı önceden kestirilemeyen bu tehlikeli Türkü suyuna giderek yola getirebilen tek kişi... Olay şu: Morgenthau'nun Büyükelçi olarak atandığı bir devletin İçişleri Bakanı ve fiilî Hükümet Başkanı olan şahıs, onu bir bunalım döneminde evinde kabul ediyor ve ülkeyi çıkış vizeleri olmadan terketmek isteyen düşman ülkelere mensup yabancıların sorunlarını halletmek için zaman ayırıyor, bir dizi telefon konuşması yapıyor. Bu lûtufkâr davranış sonradan çarpıtılarak bir parodiye dönüştürülüyor ve Talât yalnızca Henry Morgenthau'nun kararlı konuşmasıyla söz geçirebildiği dengesiz ve huysuz bir okul çocuğu gibi gösteriliyor. Belki Burton J. Hendrick Günlük'teki kısa kayıtları yanlış anladığı için affedilebilir, ama kitabın bu bölümündeki kurgusal ayrıntılar 1918'de bizzat Morgenthau tarafından eklenmiş gibi görünüyor.

* * *

6) Çoğu kere, Günlükteki kayıtlarla, bu kayıtlardan alınmış olması gereken kitaptaki bölümler arasında bağ kurmak güç oluyor. Örneğin Morgenthau *ve diğerleri* şöyle yazıyor:

> "Tekrar Talât'ı görmeye gittim. İlk yaptığı şey çekmecesini açıp, bir deste sarı telgraf kağıdı çıkarmak oldu.

[69] *AMS*: s. 144.
[70] *AMS*: s. 144.

"Neden bu parayı bize vermiyorsunuz?" diye bıyık altından gülerek sordu.

" Ne parası?" dedim.

"Burada size Ermeniler için Amerika'dan bir hayli para havale eden bir telgraf var. Onu böyle kullanmamalısınız, biz Türklere verin, ihtiyacımız onlardan az değil."

"Henüz böyle bir telgraf almadım" diye cevap verdim.

"Almadınız ama alacaksınız" dedi. "Bilirsiniz her zaman sizin telgraflarınız önce bana gelir, okur size gönderirim."[71]

Talât Bey yalnız başkalarının mektuplarını okumakla kalmıyor bir de bununla övünüyor... Sadece Ermenileri yok etmekle kalmıyor, aynı zamanda da o kadar vicdansız ki cömert Amerikalıların bu acı çeken insanlara gönderdiği yardım parasını istemeye bile cüret ediyor. Bu beyana kaynak olan kaydı bulabilmek için Günlüğü çok dikkatli okumamız gerekli. Kayıt şöyle geçiyor:

"Bana bugün Amerika'dan telgrafla gönderilen ek parayı alacak mıyım diye sordu [Talât]. Böylece bana gelen telgrafı okuduğunu, ya da içindekileri bildiğini kabul etmiş oldu."[72]

"Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"ndeki bu bölümün yorumunun ortaya çıkardığı sorunlar şunlar:

a) Kaynağı olan Günlük kaydının tarihi *14 Ekim 1914*, yani Ermeni sürgünlerinin başlamasından tam 6 ay ve Ermeniler için herhangi bir Amerikan yardımının gelişinden de hiç değilse bir 10 ay önce.

---

[71]*AMS*: s. 332.

[72]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 10 Ekim 1914.

b) Günlük kaydı Morgenthau'nun söz konusu telgrafı önceden almış olduğunu açıkca gösteriyor, yani, Morgenthau önceden görmemiş olduğu bir şifreye Talât'ın atıfta bulunduğunu ima etmiyor.

c) Morgenthau Talât'ın sorusundan, yalnızca, onun fonlar hakkında bir telgrafı gördüğü ya da bu konuda ona bilgi verilmiş olduğu kanısına varıyor, yoksa haberi, kitaptaki gibi, bütün telgrafları ondan önce görmekle övünen Talât'tan almış değildir.

Görülüyor ki Hendrick, Morgenthau'nun göz yummasıyla bir kez daha Talât ile Büyükelçi arasında, Talât'ı tam anlamıyla iğrenç ve insanlıktan nasibini almamış bir kişi olarak tanıtma amacı güden hayali bir konuşma yaratmış.

* * *

7) Morgenthau fırsat buldukça, edebî tasarrufun tanıdığı serbestliği de aşıp, hiçbir biçimde Günlük ve Mektuplardaki kayıtlara dayanmayan bir takım konuşmaları da, sözde geçmiş gibi, yazmıştır. Bu tür iddiaların belki de Talât'ı en çok töhmet altında bırakanı şimdi vereceğim bölüm. Şöyle yazmakta:

"Talât bir gün bana belki de hayatta duyduğum en şaşırtıcı teklifi yaptı. 'New York Life Insurance Company' ve 'Equitable Life of New York' sigorta şirketlerinin yıllardır Ermeniler arasında çok sayıda müşterileri bulunmaktaydı. Bu kişilerin kendilerini sigorta ettirmeleri tutumluluklarının göstergelerinden biriydi sadece.

Talât, "Ermeni poliçe sahiplerinin tam bir listesini Amerikan hayat sigortası şirketlerinden bizim için sağlamanızı bekliyorum. Artık hemen hepsi öldü ve geride parayı alacak varisleri de kalmadı. Tabii mal varlıkları böylece devlete intikal ediyor ve yararlanıcı hükümet oluyor" dedi, ve sordu, "Bunu yapar mısınız?"

Bu kadarı fazlaydı artık, öfkeme hakim olamadım. "Benden böyle bir liste alamayacaksınız" diyerek kalktım ve kendisini bırakıp çıktım."[73]

"Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nde olayların hiçbiri, insan hayatını ve ahlâk kurallarını bu pervasızca hiçe sayış kadar okuyucunun belleğinde iz bırakamaz. Böyle bir konuşma uydurulabilir mi? Morgenthau'nun anlattığı doğru olmalı. Ama acaba gerçekten öyle mi? Morgenthau'nun, Ermeni sürgünlerinin başladığı 1915 yılının Nisan ayından, ülkeden ayrıldığı 1 Şubat 1916 tarihine kadar bütün yazdıkları dikkatlice incelendiğinde sözü edilen konuşmaya ait tek bir atıfa dahi rastlanmamakta. Bu dönemi kapsayan Günlük'te, Talât ve Ermenilerle ilgili yüzlerce atıf bulunduğu gerçeğini göz önüne alırsak, bu boşluğun açıklanması zor. Ayrıca Morgenthau'nun Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu Ermenilerle ilgili sayısız raporun hiçbirinde bu konuşmanın bahsi geçmemekte. Son olarak, aynı dönemde yazılmış yüzlerce sahife tutan Mektuplar'ının tümü elimizde. Bunlar Morgenthau'nun görevdeki son 12 ayının her gününü tek tek gözümüzün önüne seriyor ve içlerinde Ermenilere karşı tutuma ve Talât'la görüşmelerine ilişkin bol bol atıf varken, hiçbir yerde, Talât'ın, hayatlarını kaybetmiş olan Ermenilerin sigorta poliçe bedellerinin yararlanıcısı olarak Türk Hükümeti'nin kabul edilmesi yolundaki pervasız talebine ilişkin bir atıf bulunmamakta. Bu "yer almayış" kanıtından daha anlamlı olan, Morgenthau ve Talât arasında geçtiği iddia edilen bu konuşmanın "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" kitabında yazılı olup, Günlük veya Mektuplar'da izine hiç rastlanmayan yegâne beyan oluşudur. Kısacası, görülen, Morgenthau'nun zaten lekelediği Talât Bey görüntüsünü daha da karalamak için gayret sarfedip durduğu.

Morgenthau Belgeleri daha yakından incelendiğinde Büyükelçi'nin kitabına bu uydurmayı ekleme nedeniyle ilgili daha da rahatsız edici bir açıklama

[73]*AMS*: s. 339.

akla geliyor. Şöyle ki, Günlük kayıtlarında Ermeni sürgünlerinin başladığı zamandan önceye, yani 24 Nisan 1915 öncesine bakıldığında, Morgenthau'nun kitapta adı geçen sigorta şirketlerinden birisi hakkında Talât Bey'le gerçekten görüşmüş olduğunu görüyoruz. 3 Nisan 1915'te (sürgünlerin başlamasından tam 3 hafta önce) aşağıdaki kayda rastlıyoruz:

> "Ticaret Nazırı'nın makamında Talât'ı ziyaret ettim. Ona 'New York Life Insurance Company'nin fonlarından bahsettim".[74]

Hendrick, Morgenthau'nun günlüğündeki iki satırlık bu kayıttan yola çıkarak yukarıda söz edilen konuşmayı kaleme almış olabilir mi? Tıpkı, Morgenthau'nun telgraflarını Talât Bey'in okuduğunu ve Ermeniler için tahsis edilmiş paranın Hükümetine verilmesini istediğini söylemiş olduğu gibi, bütün bu bölümü (büyük bir olasılıkla Morgenthau'nun göz yummasıyla) tümüyle uydurmuş olabilir mi? Cevap bir kez daha "evet". Ortada New York Life Insurance Company'nin Türkiye'de dondurulan paralarıyla ilgili bir sorun vardı ama bunun Osmanlı Ermenileriyle bir ilgisi yoktu. Aksine, Morgenthau'nun günlüğünde Mart ve Nisan 1915 ayları boyunca yer alan bir dizi kayıt, bize, konunun kitapta anlatılanın kesinlikle tam tersi olduğunu söyleme hakkını tanıyor.

'New York Life Insurance Company' konusuyla ilgili Günlük kayıtlarını şöyle özetleyebiliriz:

1) 24 Mart tarihinde, sigorta şirketinin İstanbul temsilcisi olan Mr. Feri adında bir şahıs, Morgenthau'yu ziyaret ederek, Osmanlı Hükümetinin, merkezi, İmparatorlukla savaşta olan Fransa'nın başkenti Paris'te bulunduğu gerekçesiyle, şirketin banka hesaplarını serbest bırakmayı reddettiğini bildiriyor;[75]

---

[74]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 3 Nisan 1915.
[75]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 24 Mart 1915.

2) 29 Mart tarihinde Morgenthau bir görüşmesinde şirketin bu sorunundan Talât Bey'e bahsediyor ve o da kendisine: "New York Life Insurance Company fonlarına gelince, bu şirket Türkiye'de tescil edilmiş değil, paralarını çekmelerini istemiyoruz çünkü buradaki zararları ödemeyeceklerinden korkuyoruz"[76] şeklinde konuyla ilgili bilgi veriyor;

3) Daha önce belirttiğimiz gibi, 3 Nisan tarihli Günlük kaydında, Morgenthau'nun "Ticaret Nazırı'nın makamında Talât'ı ziyaret ettiği ve ona New York Life Insurance Company fonlarından bahsettiği"[77] yazılı.

Morgenthau Belgelerinde New York Life Insurance Company'yle ilgili atıflar bu kadar. 29 Mart 1915 tarihli kayıttan açıkça anlaşılacağı gibi, Talât'ın ve Türk Hükümeti'nin istekleri, ölen poliçe sahiplerinin yararlanıcısı olmak değil, tam tersine, ilerde gelebilecek ödeme taleplerini karşılayabilmesi için şirketin Türkiye'de yeterli sermayesinin kalmasını sağlamaktır.

Günlükten de görüldüğü üzere New York Life Insurance Company'nin Osmanlı başkentinde kendi temsilcisinin bulunuyor olması, Morgenthau'nun sözlerini mantıken asılsız kılıyor, çünkü Talât Bey şirketin müşterilerinin bir listesini istiyor olsaydı ondan talep etmesi yeterdi.[78]

---

[76]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 29 Mart 1915.

[77]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 3 Nisan 1915.

[78]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 5 Ekim 1915, New York Life Insurance Company'nin İstanbul'daki statüsü hakkında şunları yazıyor: "*New York Life Insurance Company temsilcileri ve avukatları şirketin kanuna uygun olarak tescil edilebilmesi için gerekli formaliteler konusunda bilgi almak üzere geldiler.*" Istanbul'da temsilcileri olduğuna göre, şirketin işleri hakkında almak istediği her türlü bilgiyi hükümetin kolaylıkla sağlayabileceği açıkça görülüyor. Talât Bey'in bu şirketle ilgili herhangi bir konuda bilgi elde etmek için bunu

Tekrar şu soruyu sormalıyız: "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" kitabında bu bölüm neden yer alıyor? Artık açıkça ortaya çıkan, Morgenthau'nun her vesile ile ve akla gelebilecek her şekilde Talât Bey'i karalama amacının yanısıra, bu bölümü kitaba kendi çıkarı nedeniyle sokması da mümkün.

Morgenthau Belgeleri dikkatle okunduğunda, kitabın yazıldığı dönemde Büyükelçinin Equitable Life Assurance Society of New York'un yönetim kurulu üyesi olduğu ortaya çıkıyor.[79] Gerçekten de 1918 yılının günlüğünde, 21 Mart tarihli kayıtta, Morgenthau'nun o gün saat 12.00 de Equitable Life Assurance Society'de bir toplantıya katıldığı, sonra da 2.30'da Burton J. Hendrick ile buluştuğu (muhtemelen kitabın metni üzerinde çalışmak üzere) yazılı.[80] Morgenthau şirketin 1 Aralık 1915 teki toplantısında Yönetim Kurulu'na seçilince[81] kendisine böyle değer verilmesinden çok gururlanmış ve hatta oğlu Henry'ye, "Equitable Life Assurance Society"nin Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmem, malî çevrelerin daha şimdiden adımın ve tavsiyelerimin değerini anlamaya başladıklarını gösteriyor"[82] diye yazmıştı.

Morgenthau'dan istemiş olması ihtimali az.

[79]Gerçekten de Morgenthau'nun bu şirketle uzun bir geçmişe dayanan, hattâ "Poliçe Sahipleri Komitesi"nin bir üyesi olarak Edward H. Harriman'a karşı şirketi başarıyla savunduğu 1905 yılına kadar geri giden bir bağı bulunmaktaydı. Şirkette oynadığı rol konusunda daha ayrıntılı bilgi için bak: Burton J. Hendrick, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü-Giriş Yazısı". *The World's Work,* Nisan 1918 s. 620-637. Bak: *LC:PHM-Bobin No. 7,* 2 Aralık 1915 tarihli (Morgenthau'nun hâlâ Türkiye'de Büyükelçi olduğu dönem) mektup Morgenthau'nun '"Equitable Life Assurance Society of the United States'e murahhas aza" olarak atandığını yazmakta.

[80]*LC:PHM-Bobin No. 6*: Günlük kaydı, 21 Mart 1918.

[81]*LC:PHM-Bobin No. 7*: 'Equitable Life' şirketinden S. S. McCurdy'nin 2 Aralık 1915 de Morgenthau'ya yazdığı mektup.

[82]*FDR:HMJ/Gaer-Kutu No 1-2,* "Sevgili çocuklarım" diye başladığı 29 Haziran 1915 tarihli mektubunda Büyükelçi, Equitable Life Assurance Society Mütevelli Heyeti'ne seçildiğinden bahsediyor; bundan da, daha önce (29 Haziran 1915 ten önce) bu göreve seçilmiş olabileceği ve sonuçta da, Aralık 1915 tarihinde yükseltilerek şirketin

Belki de üzerinde durduğumuz bu bölüm, sadece hayat sigortası işinin bir "reklâmından" ibaretti. Equitable Life Assurance Society'nin adından ve Ermenilerin hayatlarını sigorta ettirmedeki ileri görüşlülüklerinden övgüyle bahsederek, belki de sadece, 1915 yılında, kendi tabiriyle "adının ve tavsiyelerinin değerini" anlama akıllığını gösteren yönetim kurulunun diğer üyeleri için parasız reklâm yapmayı düşünmüş olabilir. Her nekadar bu fikir bir varsayımdan öteye gitmiyorsa da ortada apaçık olan şey Morgenthau Belgeleri'nde Talât Bey'le Büyükelçi arasında böyle bir konuşmanın geçtiğine dair hiçbir bilgi bulunmaması.

* * *

8) Talât ile arasında bir takım hayal ürünü konuşmalar nakletmekle yetinmeyen Morgenthau bazen de ayrı zamanlarda geçen olayları birleştirerek tümüyle yanlış bir izlenim yaratır. Bu yönteme örnek olarak, Morgenthau'nun Ermeniler hakkında Talât ile yaptığı görüşmelerin en önemlisini gösterebiliriz. Bu görüşme 8 Ağustos 1915 tarihinde Talât'ın isteği üzerine vuku bulmuş,˙ Talât, müşterek dostları Hahambaşı Haim Naum vasıtasıyla, "Ermeni konusunu" konuşmak üzere kendisini, refakatinde tercümanı Arshag K. Schmavonian olmadan, yalnız görmek istediğini bildirmiştir.[83]

"Murahhas Aza"lığına getirildiği düşünülebilir.

[83]Her ne kadar Morgenthau kitabında bu haberi getiren kişinin adını vermiyorsa da, 5 Ağustos 1915 tarihli Günlük kaydı Talât'ın çoğunlukla yaptığı gibi, Morgenthau'ya haber iletmek üzere müşterek dostları Musevi Cemaatinin başı olan Haim Naum'u kullandığını ortaya koymakta. "*Döndüğümde Bayan Naum'u bizde buldum. Kocasının Talât'tan bana bir mesaj getireceğini söyledi. Naum'u çağırttım ve birlikte yemeğe kaldılar. Naum Talât'ın benimle Ermeni konusu üzerinde konuşmak istediği için yanımda Schmavonian olmadan ziyaretine gitmemi istediğini söyledi.*" (*LC:PHM-Bobin No. 5*) Belki de Morgenthau'nun Naum'un adından söz etmeme nedeni, Talât Bey'i sürekli olumsuz bir kişi olarak tanıtmasının arkasından Osmanlı İmparatorluğu'nun Musevi Cemaatinin başı olan bir kişiyle Talât gibi

Bu buluşmanın Morgenthau tarafından "Öykü"deki anlatımı şöyle başlıyor:

"Ağustos başlarında benimle yalnız görüşmek istediğine dair haber gönderdi. Tercümanı kendisi sağlayacaktı. Talât ilk kez Ermenilere karşı tutumunun beni ilgilendiren bir konu olduğunu kabul ediyordu. 2 gün sonra görüştük. *Bir evvelki görüşmemizden sonra sakalımı kesmiştim. İçeri girer girmez heybetli Bakan her zamanki şakacı havasıyla konuşmaya başladı.*

"Gençleşmişsiniz. O kadar genç görünüyorsunuz ki artık sizden tavsiye isteyemem".

"Sakalımı kestim" diye cevap verdim, "çünkü çok ağarmıştı, sebebi de sizin Ermenilere yaptıklarınız."[84]

Bu "sakal olayı" aslında 8 Ağustos 1915'teki "Ermeni konusu"nun görüşüldüğü buluşmada değil, bir ay önce 3 Temmuz da geçmiş ve Morgenthau'nun Günlüğüne şöyle kaydedilmişti:

"Talât sakalımı kestiğim için bana takıldı; gençleşmiş olduğumu ve artık benden tavsiye isteyemeyeceğini söyledi... Ona sakalımı Ermenilerin başına gelenler yüzünden ağardığı için kestiğimi söyledim."[85]

3 Temmuz tarihli konuşmadaki şakayla Ermeni konusu üzerine yapılan çok önemli bir konuşmayı birleştirerek Morgenthau, Talât'ın kendisini 8 Ağustos'ta bu konuyu görüşmek üzere çağırmasında fazla ciddi olmadığı izlenimini yaratıyor. İnsan, ölüm kalım meseleleri üzerine bir konuşmaya Morgenthau'nun sakalı hakkında şaka yaparak başlarsa, onun ciddi olduğu nasıl düşünülebilir?

şeytanın ta kendisi bir adam arasında neden böyle yakınlık olduğu yolunda dindaşları Amerikan Musevilerinden gelebilecek sorulara muhatap olmak istememesindendir.

[84] *AMS:* s. 336.

[85] *LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 3 Temmuz 1915.

Ancak Günlük'teki 8 Ağustos 1915 tarihli esas kaydı okuduğumuzda bu görüşmenin gerçekte ne derece ciddi geçtiğini anlıyoruz:

"Talât'ı ziyarete gittim. Tercümanlık yapacak adamı da oradaydı. Önce İngilizce konuştu ama Talât'ın kendisi de onun çok tutuk olduğunu farkedince Almancaya dönmesini istedi. Böylesi daha iyi oldu. Ermeni konusu hakkında kendisiyle görüşmek istediğim zamanlar yalnız gelmemi tercih edeceğini söyledi. Bunu söylemekle Ermeniler hususunda benimle konuşmaya niyetli olduğunu belirtmiş oldu. Ermenilere karşı davranışlarının üç belirgin nedeni bulunduğunu ifade etti:

1) Türkleri sömürerek zengin olmuşlardı;

2) Onları boyundurluk altına almak ve ayrı bir devlet kurmak istiyorlardı;

3) Düşmanları açıkça destekliyorlardı, böylece, kendileri de savaş sona ermeden onları etkisiz hale getirmeye kesin karar vermişlerdi.

Her yolu deneyerek onunla bu konuyu tartışmama rağmen, uğraşmamın boşuna olduğunu, zaten dörtte üçünün hakkından geldiklerini, Bitlis, Van ve Erzurum yörelerinde onlardan kimse kalmadığını, nefretin artık çok yoğunlaştığını ve başladıkları işi bitirmeleri gerektiğini söyledi. Kendisine ticarî kayıplardan söz ettimse de umurlarında olmadığı cevabını verdi, hesabını yaptıklarını ve bankalar için bunun beş milyon lirayı aşmayacağını bildiklerini ifade etti. Ermenilere bizim Zencilere davrandığımız gibi davranmak istediklerinden bahsetti, sanırım Kızılderililer demek istemişti. Ondan bazı durumlarda istisnaî davranmasını rica ettim, kabul etti. Ayrıca, İstanbul'da yaşayan kişilerin şehirden ayrılmakta serbest olacağı hususunda da kesin söz verdi. Sürülmüş olan yaklaşık 60 kişiden söz edince, onların buraya aslında İzmit'ten gelmiş olduklarını söyledi. Onu etkilemek gerçekten imkânsızdı. *Zor'daki ve diğer yerlerdeki Ermenilerle ilgileneceklerini ama Anadolu'da Ermeni istemediklerini belirtti.* Kendisine çok ciddi bir hata yaptıklarını ve

bundan pişman olacaklarını tam üç kere tekrarladım.

"Hatalar yapmış olduğumuzu biliyoruz ama asla pişman değiliz" dedi.[86]

Bu konuşma, tarz ve içeriği açısından "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"ndeki anlatımdan çok daha ciddi. Günlük kaydında şakalaşmadan hiç bahis yok, bilâkis Talât'ın çok içten konuştuğu görülüyor. Morgenthau'nun Günlüğüne aktarılmış fikirleri dikkatle okununca, Talât'ın Ermenilerle ilgili plânlarını Zencilere karşı Amerikalıların davranışlarıyla kıyaslamasının belki de çok yerinde olduğu akla geliyor, çünkü Talât aslında bir ırk ayırımından söz etmekte. Bu konu hakkında "Zor'daki ve diğer yerlerdeki Ermenilerle ilgilenecekleri ama Anadolu'da Ermeni istemedikleri"[87] yolunda son sözleri de bunu açıkça ortaya koymakta.

Peki, Morgenthau niçin Talât'a itiraza kalkışmıyor? Çünkü bu sözler, o sıralarda aralarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni protestanların vekili olan Zenop Bezciyan'ın da bulunduğu bir çok kişiden duyduklarına uyuyor da ondan. Yukarıdaki konuşmadan bir ay sonra Bezciyan Morgenthau'yu ziyarete geliyor. Büyükelçi Günlüğüne bu görüşmeyle ilgili şöyle kayıt düşmüş:

"Ermeni Protestanlarının Vekili Zenop Bezciyan uğradı. Schmavonian kendisini benimle tanıştırdı. Okul arkadaşıymışlar. [İçerilerdeki] şartlar hakkında bana çok şey anlattı. *Zor*'daki Ermenilerin hallerinden oldukça memnun olduklarını söylemesine şaşırdım; işlerini kurup, hayatlarını kazanmaya başlamışlar bile; bunlar ilk gönderilenler olup katledilmeden oraya varmışa benziyorlar. Bana çeşitli kampların nerelerde olduğunu gösteren bir liste verdi ve yarım milyon kişinin buralara nakledildiğini sandığını söyledi. Kış bastırmadan onlara yardım edilmesi gerektiği hususunda ısrarlıydı."[88]

---

[86]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 8 Ağustos 1915.

[87]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 8 Ağustos 1915.

[88]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 26 Eylül 1915. Ayrıca bak: *FDR:HMS-Kutu No. 8*: 16 Ekim 1915 Mektup'da (s. 5-6) Morgenthau,

Her nekadar "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nde aksini ileri sürse de, Eylül 1915 tarihinde bile Morgenthau, İttihatçıların Ermenileri kitle halinde yok etmeye giriştikleri kanaatini henüz taşımıyordu.

* * *

9) Konuşmalar uydurmanın yanısıra, zaman zaman da Morgenthau ve Hendrick asılsız söylentileri alıp, tırnak işaretleri arasına yerleştirerek Talât'ın ağzından veriyorlar. Aşağıdaki bölüm buna bir örnek:

> "Talât'ın Ermenilere karşı tutumunun ne olduğu, onun arkadaşlarına gururla şu şekilde övünmesinden anlaşılıyor: "*Ermeni sorununu çözme konusunda üç ayda, Abdülhamit'in otuz yılda yaptıklarından daha fazlasını yaptım.*"[89]

Sultan II. Abdülhamit'in 1895-1896 Ermeni isyanını bastırmak için aldığı sert önlemler gözönünde bulundurulursa, Talât'a atfedilen bu övünme okuyucunun tüylerini diken diken etmeye yetecektir. Çünkü Talât, üç ayda, Abdülhamit'in otuz yılda öldürdüğünden fazla Ermeni öldürmüş olduğunu imâ etmektedir. Bir kez daha Morgenthau cinayetiyle açıkca övünen bir suçlu tipi çiziyor. Akla gelen soru, Talât'ın bu sırrını hangi arkadaşlarına açtığı ve onlar arasından hangisinin bunu Morgenthau'ya ilettiğidir.

18 Temmuz 1915 tarihli Günlük kaydı bu sorularımızı da cevaplandırmakta.

> "Gates bana, Talât'ın, Ermenileri ezme konusunda Abdülhamit'in otuzüç yılda yapabildiğinden fazlasını üç ay içinde yaptığını söylediğinden bahsetti."[90]

Bezciyan'ın kendisine "şartlar hakkında çok şeyler..." anlattığına ilişkin sözlerine "içerilerdeki" kelimesini ekleyerek konuşulan konunun açıklık kazanmasını sağlamakta.

[89] *AMS*: s. 342.

[90] *LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 18 Temmuz 1915.

Talât Bey'in arkadaşları arasında yer alabilecek en son kişi olan Caleb Gates, Morgenthau'nun İstanbul'da bulunduğu dönemde Robert Kolej'in başkanlığını yapmakta olan eski bir Amerikan misyoneridir. "Arkadaş" olmalarını bir yana bırakalım, Gates'in yazdığı *Not To Me Only* adlı kitabından da anlaşıldığı üzere, çok az bir tanışıklıkları vardı. Gates, bekleneceği gibi, Morgenthau'ya naklettiği söylentiye kendi kitabında ne yer veriyor ne de onu gerçekmiş gibi yazmak yoluna gidiyor.[91] Ama Morgenthau'nun bu konuda böyle bir çekingenliği yok. Talât'ı kötülemek olan genel amacına uyan herşey kitabına eklenebilirdi. Söylentiler bile tırnak işaretleri içine alınıp, Talât Bey'in ağzından verilerek onun kitabında yerlerini aldılar. Morgenthau'nun 1915 yılında Talât hakkında düşünceleri, kitabı yazdığı 1918 yılındakilerden çok farklı olduğu için, bu Gates kökenli söylenti tahmin edileceği gibi, Morgenthau'nun 22 Temmuz 1915 tarihli haftalık mektubunda yer almıyor.

* * *

10) Morgenthau Alman Büyükelçisi Wangenheim ile bir rastlantı eseri karşılaşmasını (15 Ekim 1915'- te) şöyle anlatıyor:

> "[Wangenheim'a] dönüşünden birkaç gün sonra Hasköy yolunda rastladım. Amerikan Elçiliği'ne gittiğini söyleyince, birlikte yürüyerek oraya döndük. *Talât, kısa bir süre önce bana Türkiye'de kalmış olan bütün Ermenileri sürmek niyetinde olduğundan söz etmişti* ve onun bu sözleri, benim, korkunç olayları sona erdirme gücüne sahip İstanbul'daki yegâne kişiden son bir ricada daha bulunmaya karar vermeme sebep oldu".[92]

---

[91]Caleb Gates, "*Not To Me Only*" Princeton (Princeton University Press), 1940. Bak: s. 188. Gates Talât'tan hiç te övgüyle söz etmiyor ama öte yandan savaş sırasında Talât ile aralarındaki ilişki hakkında çok sayıda anekdot zikretmesine rağmen, Morgenthau'ya naklettiği "dedikodu"dan kitabında hiç bahsetmemiş, Büyükelçi ise bunu bir gerçekmişcesine dünyaya duyurma yolunu seçmiş.

Morgenthau'nun günlük ve mektupları dikkatle incelenirse, bu bölümdeki iddianın aksine, Morgenthau'nun Talât Bey'i Ekim ayının ilk yarısında hiç görmediği ve ayrıca 6, 13, 20 ve 30 Eylül 1915 tarihlerindeki dört görüşmesinde de kendisine Talât Bey tarafından buna benzer hiçbir şey söylenmemiş olduğu ortaya çıkmakta.[93] Kulağına gelen sadece bir dedikodu olup, onu da iddia ettiği gibi Talât Bey'den değil, aslında yanında çalışan iki Ermeni memurundan, yani Schmavonian ve Andonian'dan duymuştu. 7 Ekim 1915 tarihli günlük kaydında şu sözler yer almakta:

> "Schmavonian bugün akıl almaz derecede birbirine zıt iki haber aldı. Biri, Ermeni bir mebusun, Talât Bey'in kendisine artık Ermenilerle daha fazla uğraşmayacaklarını, ve şimdi Rum konusunu ele alacaklarını söylediği yolunda bir haber, diğeri de başka birinden, olayı kökünden halletmeyi düşündükleri şeklinde gelen bir haber. Andonian bana Ermeni Patriği'nin dün Talât ile yaptığı görüşmeyi anlattı. Patriğe söyledikleri hiç de kaygı giderici değildi. Talât Ermenilere karşı aldıkları bütün önlemlerin çok haklı nedenleri olduğunu, Ermenilerin Anadolu'da düzenli bir hükümet kurulması ve ıslahat yapılması için Avrupalıların müdahalesini sağlamak hususunda sarfettikleri çabaya duyduğu büyük hiddeti dile getirerek, kendilerinin de onları cezalandırmak için esasında böyle bir fırsat beklediklerini söylemiş... Patrik kadınları ve çocukları değil, asıl sorumluları cezalandırmaları gerektiğini söyleyince de, Talât, böyle şeylerin kaçınılmaz olduğu cevabını vermiş."[94]

Başka bir deyişle, Morgenthau'nun 15 Ekim 1915 tarihinde Wangenheim görüşmesiyle ilgili ifadesini kitabında şu şekilde kaleme alması gerekirdi: "Schmavonian bana, kısa bir süre önce, adı belirsiz

---

[93]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kayıtları, Eylül 1915. Ayrıca bak: *FDR:HMS-Kutu No. 8*: Aile Mektupları, 13 Eylül 1915 ve 1, 10, 16 ve 25 Ekim 1915.

[94]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 7 Ekim 1915.

birinin kendisine, Türklerin kalan Ermenileri sürerek dosyayı kapatmayı düşündüklerini söylediğini bildirdi". Oysa iddiası şu: "Talât kısa bir süre önce bana Türkiye'de kalmış olan bütün Ermenileri sürmek niyetinde olduğundan söz etmişti". Bir kez daha Morgenthau'nun, bu defa, kendi Ermeni danışman/tercümanı tarafından aktarılan, kaynağı belirsiz bir söylentiyi alıp Talât'a mal ettiğini görüyoruz.

* * *

11) Morgenthau'nun Talât Bey'in ağzından verdiği sözlerin büyük bir kısmını yanlış naklettiği, tahrif ettiği veya baştan aşağı uydurduğu ve bu konuda da çok tutarlı davrandığı gözönünde bulundurulacak olursa, onun İstanbul'dan ayrılmadan önce Türk liderleriyle yaptığı son görüşmesini anlatışı da, bekleneceği gibi, özellikle doğruluk payının azlığıyla dikkati çeker. Morgenthau şöyle başlıyor:

> "13 Ocak'ta Enver ve Talât ile veda görüşmemi yaptım",[95]

ve bu kısacık cümle içine bile iki doğru olmayan hususu sıkıştırmayı beceriyor: a) Talât ve Enver'le birarada veda görüşmesi yapmamıştır, onları ayrı ayrı ziyaret etmiştir; b) Talât ve Enver ile ayrı ayrı yaptığı bu görüşmeler 29 Ocak 1916 tarihinde olmuştur.[96]

Bu pek hayırlı sayılmayacak başlangıçtan sonra insan Morgenthau'nun Günlük ve Mektuplarında görüldüğü gibi aralarında dostane kişisel ve resmi ilişkilerin bulunduğu Talât Bey ve Enver Paşa'yla vedalaşmasını nasıl anlatacağını bayağı merak ediyor. Büyükelçi şu cümleyle başlıyor:

> "Ama kısa sürede geri döneceğinizi umuyoruz" diye *Doğululara özgü (yapmacık) bir nezaketle ilâve etti* [Talât]."[97]

---

[95]*AMS*: s. 390.

[96]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 29 Ocak 1916.

[97]*AMS*: s. 391.

İlk bakışta, bu sözler okuyucuya Talât'ın Büyükelçi ayrılırken bile ona karşı samimi davranmadığını vurgulamak için başvurulmuş tipik bir Morgenthau-Hendrick uyarlaması gibi geliyorsa da, kitapla ilgili diğer belgeleri incelediğimizde iftiranın yaratıcısının bu kez Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing'den başkası olmadığı anlaşılıyor. Daha önce de belirtildiği gibi, Morgenthau, "Öykü"sünün bölüm bölüm müsveddelerini, kişisel görüşlerini almak üzere Lansing'e göndermekteydi. Gerçekten de kitabın basılmasından önce Morgenthau bir yazısıyla, Lansing'den "metni okuyarak, birçok değerli ve yerinde fikir verme zahmetine katlandığı için kitabının Önsöz'ünde kendisine teşekkürlerini sunmasına izin vermesini" istemişti.[98] Lansing bu şerefi, "Kitapla ilgili olarak adımın geçmemesinin, sizin de hak vereceğiniz gibi, daha uygun olacağını düşünüyorum"[99] gerekçesiyle reddetmişti. Morgenthau bunu kabul etmekle çok önemli bir noktanın bugüne kadar atlanmasına sebep oldu. Zira Morgenthau Lansing'in düzeltme ve eklerini (kendi el yazısıyla) çok önemsiyordu ve örneğimiz Lansing'in katkılarının gerçek niteliğini ortaya koymaktadır. "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nün son bölümlerinin Hendrick ile birlikte hazırlanan müsveddesinde bu bölüm aslında şöyle geçiyordu:

> "Ama kısa sürede geri döneceğinizi umuyoruz" diye ilâve etti [Talât]. "Sizi adeta bizlerden biri gibi görüyoruz."[100]

Lansing bu kısma kurşun kalemle "*Doğululara özgü yapmacık bir nezaketle,*"[101] diye bir çıkma

---

97*AMS*: s. 391.

98*FDR:HMS-Kutu No. 12*: Morgenthau'dan Lansing'e mektup, 22 Eylül 1918.

99*FDR:HMS-Kutu No. 12*: Lansing'den Morgenthau'ya mektup, 2 Ekim 1918.

100*FDR:HMS-Kutu No. 12*: Lansing'den Morgenthau'ya yazılmış 2 Ekim 1918 tarihli mektuba ilâve edilmiş olan "Dokuzuncu Makalenin 6. sahifesi".

yapmış ve Morgenthau da derhal Hendrick'e bunu metne eklemesini söylemişti.[102] Lansing'in katkısı tümüyle yersizdi, zira konuyla ilgili Günlük kaydını okuduğumuzda, iki adam arasındaki ilişkinin gerçek niteliğini görmemiz mümkün oluyor. Şöyle ki:

> "Talât'ı da ziyarete gittim ve kendisinden Amerikan ve bana emanet edilmiş olan diğer ulus ve Musevilerin çıkarlarına zarar gelmeyeceğini vaad etmesini istedim. Yalnızca İngiliz ve Fransızlarla biraz eğlenmek hakkını elinde tutmanın dışında, herşey için söz verdi. Ancak sözünün, geri dönmem şartıyla geçerli olacağını da ekledi... Talât'a, Padişah'ı da ziyaret ederek vedalaşmamın gerekip gerekmediğini sordum. Gerektiğini ve kendisinin bunu ayarlayacağını söyledi."[103]

Bu bölümü okuyan herkes, Lansing'in imalarının aksine, Amerikan Büyükelçisi ile Osmanlı Dahiliye Nazırı arasında açık ve dürüst bir dostluk olduğunu görmekte. Durum böyleyken, acaba Morgenthau neden iki sene sonra Talât Bey'e iftira atan böyle bir malzemenin kitaba girmesine izin vermiş? Cevap basit ve Morgenthau'nun açıkça Başkan Wilson'un savaş çabalarına destek sağlamak amacıyla bir savaş dönemi propaganda kitabı yazıyor olmasıyla ilgili. İstanbul'da bulunduğu süre içinde İttihatçı liderlerle arasında kurulan yakın dostlukları, bilinçli bir şekilde önemsiz göstermeye çalışarak Morgenthau daha önemli bir amaç olan Türk aleyhtarı duyguların yayılıp sonuçta savaş yanlısı bir kamuoyunun oluşması hedefi uğruna gerçeği harcamaktadır.

Morgenthau Talât'a veda ziyaretiyle ilgili sözlerinin son kısmında bize gerçeği ne derece saptırmak

---

[102]*FDR:HMS-Kutu 12*: Morgenthau'dan Hendrick'e yazılmış 3 Ekim 1918 tarihli mektupta şu bölümler bulunuyor: "*İlişikte Dışişleri Bakanı'nın önerilerini bulacaksın. Kendisine göndermiş olduğumuz daktilo edilmiş yazıda işlenecekleri yerleri not ettim. Bence önerilerin çoğu iyi. 3 numaralı önerisine gelince, sanırım 13. satırda "ilâve etti" sözünden önce "Doğululara özgü yapmacık bir nezaketle!" diye eklememiz iyi olacak.*"

[103]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 29 Ocak 1916.

niyetinde olduğunu göstermekte:

> "Aylardır kafamı çok rahatsız eden konu hakkında işte şimdi son defa konuşacaktım. Ricamın bu defa da işe yaramayacağından korkuyordum ama gene de söylemeye karar verdim.
>
> "Ya Ermeniler?"
>
> Talât'ın yüzündeki canayakınlık anında silindi, ifadesi sertleşti ve gözlerinde gene o vahşi parıltı belirdi.
>
> "Onlardan bahsetmenin ne yararı var?" dedi elini sallayarak. "Onlarla işimiz bitti. O konu kapandı."
>
> Talât ile vedalaşmamız böyle oldu. Bana söylediği son söz "O konu kapandı" oldu. [104]

Morgenthau'nun Günlüğünde, gördüğümüz gibi, bu kapanış söylevini uzaktan da olsa andıran hiçbir kayıt yok. Morgenthau ve Hendrick'in Talât'ı bize tasvir edişleri hakkında aslında söylenebilecek tek şey, çok tutarlı olduğudur. Sürekli, bir iftiradan diğerine hiç aksatmadan geçmekteler ve sona doğru yaratıcılıkları azalmaya yüz tutunca bu sefer de hazır bekleyen Dışişleri Bakanı Robert Lansing ortaya atılarak aşağılama çizgisini eski düzeyine getirmeye yardımcı olmaktadır.

---

[104] *AMS*: s. 392.

BÖLÜM V

BİR ÇAĞDAŞININ GÖZÜYLE "BÜYÜKELÇİ MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ"

Morgenthau yalnızca Talât Bey'e karşı böyle davranmış değildi. Enver Paşa (ve diğer İttihatçı liderler) ve Alman Büyükelçisi Wangenheim'a dair "Öykü"de anlattıklarıyla, onlar hakkında Günlük'te, ailesine yazdığı Mektuplar'da ve nihayet Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı raporlarında belirttiği aslî düşüncelerini karşılaştırdığımızda, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nde yazdıklarının gene gerçeğe ters düştüğü görülmekte. Morgenthau'nun tarihi yeni baştan yazmaya kalkmasını mazur gösterecek tek şey 1916 yılının Şubat ayı başlarında Türkiye'den ayrılışıyla, iki yıl sonra kitabın yazıldığı 1918 yılı arasında anlattığı olayların neden ve sonuçları hakkındaki görüşlerinde köklü bir değişiklik meydana geldiğini öne sürmek olacaktır. Bir başka ve çok daha olası bir açıklama da kamuoyunu Başkan Wilson'un savaş politikası lehinde etkileme amacına çok içten inandığı için, İstanbul'da kaldığı süre boyunca dostluk ve güvenlerini kazandığı bu 3 kişiyi (Talât, Enver ve Wangenheim) kötü bir kalıba dökmesinin çok yüce bir amaca hizmet olduğuna kendini inandırdığını ve bu nedenle de savaşın kötülüğünü şahıslarda simgelemek arzusuyla onları bize kötü-

lüğün bizzat kendiymişcesine tanıtmak istediğini düşünmek olabilir.

Hiç kimse Morgenthau'nun bu kitapla ne denli büyük bir haksızlık ettiğini anlamadı mı? Bu soru, Morgenthau'nun Türkiye'de geçirdiği 26 ay süresince yazdıklarıyla (ki bunlar kendisinin çok karmaşık bir uluslararası politika oyununun oldukça faal bir katılımcısı olduğunu gösteriyor) kitabının baştan sona en belirgin özelliği haline gelmiş olan yarı gerçekleri ve tümüyle gerçekdışı beyanları sistemli bir biçimde karşılaştıran herkesin aklına gelmiş olmalıdır. Roosevelt Kütüphanesi'nde Morgenthau Belgeleri arasında nasılsa muhafaza edilmiş olan George A. Schreiner'den Büyükelçi'ye yazılmış tek bir mektup,[105] kendi çağdaşları arasında hiç olmazsa bir kişinin onun bu çabalarına karşı çıktığını göstermekte.

1915 Şubatından yıl sonuna kadar Türkiye'de görevli bulunan tanınmış diplomatik muhabir Schreiner tarafından 11 Aralık 1918'de yazılan mektupta da, böyle bir incelemeden sonra akla gelen soruların yer aldığını görmekteyiz. Schreiner adı bize "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü",[106] 1915 Günlük kayıtları,[107] ve haftalık Mektuplar'daki[108] atıflardan

---

105*FDR:HMS-Kutu No. 12*: Schreiner'den Morgenthau'ya mektup, 11 Aralık 1918.

106*AMS*: s. 225. İlginç bir nokta da, Morgenthau'nun, Schreiner'in Çanakkale'deki savaş alanlarını gezebilmesi için gerekli izni kendisinin ona aldığı yolundaki iddiasının, hem aralarındaki ilişkiden söz eden Günlük kayıtlarının gösterdikleriyle, hem de Schreiner'in yazdığı mektupla kesin bir tezat teşkil etmesidir. Schreiner Morgenthau'nun iddiasına ilişkin şöyle yazıyor: "*Doğru olmamasına rağmen, benim Çanakkale'ye sizin sayenizde gidebildiğim gibi önemsiz konuları gözardı edebilirim...*" (*FDR:HMS-Kutu No. 12*)-Schreiner'den Morgenthau'ya mektup, 11 Aralık 1918.

107*LC:PHM-Bobin No. 5*: 1915 yılının Morgenthau Günlük kayıtları Schreiner'in onu şu tarihlerde ziyaret ettiğini gösteriyor: Şubat 9, 10, 11, 14, 15, 16 (iki kez), 18, 20, 22, 23, 25, 26, 27, Mart, 2, 16, Nisan 5, 6, (iki kez) 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, Mayıs 23, 24, 31, Haziran, 8, Temmuz 2, 12, Ağustos 9, 27, 29,1915.

108*FDR:HMS-Kutu No. 7* Aile Mektubu, 15 Mart 1915, s. 9. Morgenthau

aşina gelmekte. Morgenthau ve Schreiner'in 1915 yılında sık sık, 9 Şubat ile 31 Mayıs tarihleri arasında, Günlük kayıtlarına göre, en az 30 kez görüştüklerine hiç şüphe yok.[109] Morgenthau kitabında Schreiner'den 'Associated Press'in tanınmış Amerikalı muhabiri"[110] diye bahsederken, 9 Şubat 1915 tarihli Günlük kaydında ise ondan, "937 günlük gazetede" yazıları yayımlanmakta olan, "Associated Press of America"nın özel muhabiri"[111] diye daha geniş bilgiyle söz etmekte.

Mektubunu, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nü kısa bir süre önce okumuş olmasının yanı sıra, Aralık 1918'de Morgenthau ile Dışişleri Bakanlığı'nda rastlaşmaları üzerine yazan Schreiner şöyle demekte:

> "...Bu mektubu, sizin gibi aşırı gayretkeşlerin dünya barışına katkıda bulunduğu görüşünde olmadığım için yazıyorum. İnsanlar arasında bir anlaşma zemini sağlanmadan önce herbirinin olayları doğru bakış açısından değerlendirmeleri ve bunun için de doğru ile yanlışı birbirinden ayırdedebilmeleri gerekmektedir."
>
> Baron Wangenheim'ı muhtemelen sizden daha iyi tanıdığıma göre, umarım geleceğin tarihçileri, onun hakkında söylediklerinizi fazla dikkate almazlar. Ama

---

kendisinin iki günlük ziyareti sırasında, gazeteci olarak Çanakkale muharebelerini izlemek üzere orada bulunan Schreiner hakkındaki görüşlerini şöyle anlatıyor: "*Sonra gemiye döndüğümüzde iki Amerikalı gazeteciyle tanıştım, biri Amerikan Associated Press'ten diğeri de Chicago Daily News'dandı. Mülâkat isteklerini memnuniyetle kabul ettim. İkisi de balığa çıkmış havasındaydılar. Kendilerine çok iyi davranıldığını ve çarpışmaları izleyebilmeleri için her türlü kolaylığın gösterildiğini söylediler. Her ikisi de aşırı Alman yanlısıydı. Associated Press'den Schreiner Güney Afrika'da doğmuş ve orada İngilizlere karşı çarpışmış. Diğeri, Swing ise Holyoke College'i eski başkanlarından birinin torunu.*" (*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kayıtları, Şubat-Mart 1915)

[109]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kayıtları, 9 Şubat 1915 ile 31 Mayıs 1915 arası.

[110]*AMS*: s. 225.

[111]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Morgenthau Günlük kaydı, 9 Şubat 1915.

ölünün arkasından konuşmak herzaman kolay olmuştur. Benim kadar biliyorsunuz ki Alman Büyükelçisi *siz ve yardımcınızın anlattığı gibi bir kişi değildi.*

Ne de siz kitapta kendinize yakıştırdığınız gibi İstanbul'da her istediğini yapabilen ve herşeyi bilen bir kişiydiniz. Doğruyu söylemem gerekirse Türklere mal ettiğiniz acımasızca davranışlara siz pek tanık olmadınız. Bunun yanısıra ayaklanmanın olduğu yörelerde yaşayan Ermenilerin sayısından çok Ermeninin öldürüldüğünü iddia ettiniz. O insanların kaderi sizin yaptığınız gibi abartılmadan da yeterince üzücüydü. Ben ise Ermeni olaylarına belki de Amerikan Elçiliği'nin Ermeni ataşelerinin hepsinden çok görgü tanığı oldum.

Sizinle çok açık konuşmam gerekirse Türkleri yeryüzünün en kötü, Almanları da eğer böyle bir şey mümkünse, onlardan da kötü varlıklar haline getirme çabalarınızı alkışlamam imkânsız. Siz de benim kadar iyi biliyorsunuz ki, Baron Wangenheim bir keresinde Ermeniler adına girişimlerinde, zamanın Dahiliye Nazırı olan Talât Bey'den aldığı çok sert bir cevap üzerine Türklerle tüm ilişkilerini kesme noktasına gelmişti. Acaba bütün hükümetlerin kendilerine karşı ayaklanmaları bastırma hakkına sahip oldukları hiç aklınıza gelmedi mi? Bana öyle geliyor ki Büyük Britanya bile bu hakkını Cumhuriyet[imiz] Kurucuları'na karşı kullanmaktan geri kalmadı. Türklerin davranışlarının kabul edilir bir çizgiyi aşması çok büyük talihsizlik ama hiç düşündünüz mü ki Doğu'nun olaylara bakış açısı Batı'nınkinden çok farklı?

İstanbul'daki eski dostlarınızın kitabınız hakkında ne düşündüklerini merak ediyorum. Özellikle Enver için yazdıklarınıza ne demeli? Halbuki kendisini pek beğenirdiniz. Enver Paşa'nın bulunabilecek en aydın genç lider olduğu doğru değil mi? Tabii çok tecrübesizdi, bildiğiniz gibi fevriydi ve güvenilemeyecek kişilerle aşırı yakınlığı vardı ama bunların dışında hiçbir bakımdan sizin anlattığınız gibi biri değildi. Ancak biz Batılılar kendimizi melek saymamız halinde Türkleri toptan silebiliriz. Türklerin dünyada nesli tükenmiş son bir kaç centilmen ulustan biri olduğu hususunda sizin de benimle aynı fikirde olduğunuzdan eminim.

Mektubumu size karşı bir savaş ilâm olarak değerlendirmenizi istemem. Size bu hususlardan bahsetmekteki amacım, eski bir Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi'yle kalem mücadelesine girmekten korkmayan hiç değilse bir kişinin var olduğunu göstermek. Sonuçta gerçek galip gelecek. Ben de sınırlı gücümü onun hizmetine adadım. Şu anda Avrupa'da bulunan notlarım ve diğer belgelerim elime geçer geçmez, İstanbul'da cereyan etmiş olan diplomatik olaylar hakkında herkes daha fazla şeyler öğrenecek. Kitabımdan da görmüş olabileceğiniz gibi bu tür durumlarda hafızama güvenmiyorum. Diplomat değil de bir gazeteci olduğum için söylediklerime çok dikkat etmem gerektiğini düşünüyorum."[112]

Schreiner'in iddia ettiği gibi "gerçeğin sonunda galip gelmesi" ve Morgenthau'nun kendine uygun bulduğu "herşeyi yapabilen ve herşeyi bilen" kişi görüntüsünün biraz olsun kararmaya başlayıp, Büyükelçinin "Türkleri yeryüzünün en kötü yaratıkları" olarak tanıtma çabalarının sorgulanmaya başlaması için yaklaşık 72 yıl geçmesi gerekti. Ne gariptir ki, onu yeren Schreiner'in mektubunun bugün elimizde bulunmasını Morgenthau'nun eski belgeleri saklama merakına borçluyuz.[113]

Morgenthau'nun gaye ve hedeflerini Schreiner'in, doğru çözümlediği bir gerçek. Onun, kitabına başlamadan önce, Başkan Wilson ile yazışmalarından haberi olmamasına rağmen, Schreiner kitabın doğru ve yanlışı ayırdetme niteliğinden yoksun olduğunu anlayarak, böyle bir eserin "dünya barışı"na katkıda bulunacağı görüşünü reddetmiştir.

Aynı şekilde, Morgenthau'nun, ölmüş Alman Büyükelçisi Wangenheim ve onun yanısıra Talât Bey,

[112]*FDR:HMS-Kutu No. 12*: Schreiner'den Morgenthau'ya mektup, 11 Aralık 1918.

[113]"Kongre Kütüphanesi: Henry Morgenthau Belgeleri"nin mikrofilm kayıtlarının birçok bobininde çoğu kitabı kutlamak için yazılmış bir hayli mektuba rastlanmaktadır. Schreiner'inki bunlar arasında, Morgenthau'yu İstanbul döneminden iyi tanıyan bir kişi tarafından yazılmış olan ve kitabındaki görüşlerine şiddetle karşı çıkan tek mektup örneğidir.

Büyükelçisi Wangenheim ve onun yanısıra Talât Bey, Enver Paşa ve genel olarak Türklerin adını kötüye çıkarma çabalarını da farketmiş ve karşı çıkmıştır. Bunu da Morgenthau'nun İstanbul'da iken gerçekten böyle düşünmediğini kendi kişisel gözlemlerinden bildiği için yapmıştır. Daha da ileri giderek, Morgenthau'nun, Ermenilerin çektiklerini ele alma biçimine de itiraz etmiş ve onu, "ayaklanmanın olduğu yörelerde yaşayan Ermenilerin sayısından çok Ermeninin öldürüldüğünü" iddia etmekle suçlamıştır. Schreiner bunu yaparken, "ben ise Ermeni olaylarına belki de Amerikan Elçiliği'nin Ermeni ataşelerinin hepsinden çok görgü tanığı oldum" dediği cümleyle çok ilginç bir noktaya değinmektedir. Onun gerçekten de Anadolu'daki olaylara tanık olduğunu, Türkiye'deki yaşamını anlattığı, *From Berlin to Baghdad: Behind the Scenes in the Near East* adlı kitabında görebiliriz.[114] Schreiner burada Zeytun'da ayaklanan Ermenilerden oluşan ilk sürgün kafilesiyle 26 Nisan 1915'te Adana yakınlarında yolda karşılaşmasını anlatmakta.[115] Schreiner İstanbul'a döner dönmez bu gördüklerini yazmış ve Morgenthau'ya vermiştir ve böylece Büyükelçiye Ermeni sürgünleri konusunda ilk görgü tanığı ifadesini sağlayan o olmuştur. 24 Mayıs 1915'te Schreiner tarafından tarihi atılıp imzalanmış olan bu belgenin aslı hâlâ Morgenthau Belgeleri arasında saklanmaktadır.[116]

---

[114]George A. Schreiner'in sayısız kitapları arasında Türkiye'deki görevinden en ayrıntılı biçimde bahsedeni *From Berlin to Baghdad: Behind the Scenes in the Near East*, New York (Harper & Brothers), 1918 kitabıdır. 1915 yılında Schreiner'in Türkiye'de geçirdiği dokuz aylık süreyi kapsayan bu 350 sahifelik günlük tarzı kitabın Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı dönemini anlatan kitapların bibliografyasında adına çok seyrek rastlanması garip. Çünkü kitap Çanakkale muharebelerinin en önemli safhalarını ve diğer bir çok ilginç olayı bizzat görmüş bir kişinin anlatımı. (Bundan sonra: Schreiner, *Near East*.

[115]Schreiner, *Near East:* s. 183-213, "Ermenistan'ın Acı Yüklü Kızıl Kervanı" başlıklı bölümün 1915 Ermeni sürgünlerinin ilk görgü tanığı anlatımlarından biri olduğu muhakkak.

[116]*LC:PHM-Bobin No.* 22: İki sahifelik, tek aralıkla daktilo edilmiş

Belki de Schreiner mektubunun ortadan kaldırılmayıp bugün Morgenthau Belgeleri'nin arasında bulunuyor olmasını sonundaki üstü kapalı tehdide borçluyuz. Schreiner şöyle yazmıştı: "Şu anda Avrupa'da bulunan notlarım ve belgelerim elime geçer geçmez İstanbul'da cereyan etmiş olan diplomatik olaylar hakkında herkes daha fazla şeyler öğrenecek". Morgenthau bu sözleri, gazetecinin mektubundaki suçlamaları kamuoyuna açıklama niyetini gösteren bir işaret sanmış olabilir. Böyle idiyse, korkuları gerçekleşmemiştir. Schreiner her nekadar Wilson'un savaş döneminde Avrupa başkentlerine deneyimsiz kişileri büyükelçi olarak atama alışkanlığını eleştiren bir kitap yazdıysa ve içinde, tahmin edileceği gibi, Başkan'ın bu uygulamasına örnekler arasında Morgenthau'nun adı geçiyorsa da, *The Craft Sinister* adını taşıyan bu kitabı, — Önsöz'ünde yazdıkları okuyucuya aksini düşündürmesine rağmen— mektubundaki suçlamalara fazla birşey eklemiyor.[117] Schreiner Önsöz'de şöyle demekte:

> "Geleceğin tarihçilerinin bu diplomat-yazarların kitaplarındaki saçmalıkları çok fazla önemsemeye-cekleri umulur. Ben kendi payıma bu tür kitapların yazarlarının olaylardaki kişisel rollerini yansıtma hususunda son derece güvenilmez olduklarını öğrendim. Öyle görülüyor ki bu eserler hükümetlerin halkı yönlendirmek ve göstereceğim bazı durumlarda olduğu gibi, kendi keyifleri için ortaya çıkardıkları resmî yayınlarla aynı düzeyde."[118]

---

to Tarsus" başlığını taşıyor ve George A. Schreiner, İstanbul, 24 Mayıs 1915 imzalı.

[117]George A. Schreiner, *The Craft Sinister: A Diplomatico-Political History of the Great War and its Causes—Diplomacy and International Politics and Diplomatists as Seen at Close Range by an American Newspaperman who Served in Central Europe as War and Political Correspondent.* New York, 1920. Türkiye'deki Amerikan diplomasisi için bak: özellikle s. 110-135 (Bundan sonra: Schreiner: *Craft Sinister*).

[118]Schreiner, *Craft Sinister*: s. xxı.

Schreiner'in "Türkiye'de Diplomasi" başlığını taşıyan bölümde yapmakla yetindiği şey, Morgenthau ile Alman meslektaşı Baron Wangenheim arasındaki yakın ilişki hakkında ayrıntılı bilgi vermek ve aynı şekilde, Enver Paşa ile olan sıcak dostluğundan bahsetmekten ileri geçmiyor. Wangenheim-Morgenthau yakınlığı hakkındaki sözlerine Schreiner şöyle başlıyor:

"Ama diplomatların yazdığı kitaplar çok ciddiye alınmamalı. Olayların en başından beri şu ya da bu tarafın yanında bulunduğunu söyleyen bir Büyükelçi sadece hafif abartılmış tek yanlı bir görüş sunmaktan başka birşey yapmıyor olabilir. Bu konuda gerçek olan şu ki, Bay Morgenthau Beyoğlu'ndaki [Pera] Alman diplomatlar tarafından oldukça sevilen bir insandı ve savaş çıktıktan çok sonra bile Baron Wangenheim'ın dostu olarak bilinmesine itirazı olmamıştı".[119]

Morgenthau'nun Talât Bey ve Enver Paşa ile olan ilişkileri konusunda da Schreiner şöyle yazıyor:

"Yeni Amerikan Büyükelçisi'ne özellikle yakınlık gösteren kişilerin arasında, Türkiye savaşa girdikten çok sonra bile, Bayan Morgenthau'nun çay ve yemeklerine katılan Enver Paşa da bulunuyordu. Ayrıca Talât Bey'in ve onun yanısıra bazı yüksek memur ve subayların da Amerikan Büyükelçisi'yle araları pek iyiydi.[120]

Schreiner'in sözlerinin doğruluğundan şüphe edenlerin, yalnızca Morgenthau'nun Günlük ve Mektuplar'ının sahifelerini karıştırmaları yeterli. İstanbul'dan kesin ayrılışından 2 hafta evvel, 12 Ocak 1916'da Morgenthau ile Talât Bey arasında aşağıdaki şu konuşma geçiyor:

"Daha sonra Talât Bey'i aradım, beni görmeyi kabul etti. Gittiğimizde kendisini çok neşeli buldum. Görüşemediğimizden bahsederken, bana gelmelisiniz dedim. Davet

[119]Schreiner, *Craft Sinister*: s. 126.
[120]Aynı yerde.

edilmeden gelemeyeceğini söyledi. Ben de ona nasıl bir davet arzu ettiğini, bu bir öğle yemeği mi yoksa akşam yemeği mi olsun diye sordum. Öğle yemeğini tercih etti. Kendisini davet ettim ve başka kimleri çağırmamı istediğini sordum. Halil'i [Hariciye Nazırı] diye cevapladı. Peki dedim. Onu ayrıca davet etmeme gerek olmadığını söyledi ve "Ben getiririm, onu bana bırak" dedi.[121]

Üç gün sonra 15 Ocak'ta, Morgenthau yemek davetiyle ilgili izlenimlerini şöyle not etmiş:

"Talat ve Halil saat 12.30'da geldiler, biraz iş konuştuk ve sonra Philip ve Schmavonian'ın da katılmasıyla yemeğe oturduk. Hükümetin iş görüşmek için bana gelmesi en azından çok değişik bir uygulama olmuştu.

Yemek pek hoş geçti ve kendilerine de söylediğim gibi kabinenin bu "iri gövdeli üyelerinin" ikisinin de iştahları oldukça yerindeydi...."[122]

Morgenthau'nun Türkiye'den kesin olarak ayrılmasına iki haftadan az bir süre kalmışken bile ikisinin arasındaki ilişkide hâlâ görülen bu şakacı havayla, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"ndeki, baştan sona kitaba hakim olan, şeytanın ta kendisi bir Talât Bey görüntüsünü bağdaştırmak imkânsız.

Schreiner'in Morgenthau'ya yazdığı mektubunda açıkça söylediği ve Büyükelçinin Günlük ve Mektuplar'ıyla kitabının metninde anlatılanların karşılaştırılması sonucunda ortaya çıktığı gibi bu kitap, tarihi gerçeklere dayanan bir eser sanılsın diye gerçek olaylar ve kişiler etrafında kurulmuş uydurma bir anlatıdır.

[121] *LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 12 Ocak 1916.

[122] *LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 15 Ocak 1916.

BÖLÜM VI

NEDEN GÜNÜMÜZDE HÂLÂ AYNI "ÖYKÜ" YÜ DİNLİYORUZ?

Eğer bu kitap, sadece başarılı bir emlâk komisyoncusu iken seçim kampanyaları için bağış toplamaya başlayan ve sonunda da bu gayretleri karşılığı kabinede gözünü diktiği Maliye Bakanlığı yerine daha mütevazi bir lokma olan Osmanlı İmparatorluğu'nda büyükelçilik göreviyle yetinen birinin anıları olarak kalsaydı, Henry Morgenthau'yu biz de tüm dünyayla birlikte, yarım asır önce unutmuş olurduk. Ancak, durum bu değil. İlk baskısı üzerinden yetmişiki yıl geçmesine rağmen "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" 1990 yılında hâlâ piyasada mevcut, ve gene aynı yıl, Amerikan Senatosu'ndaki görüşmelerde çok sayıda iyiniyetli senatör, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermeni azınlığına karşı bir "soykırım" tasarlayıp uyguladığı tezinin ispatı olarak Morgenthau'nun kitabından alıntılar okuyabiliyor.[123] Şu anda Amerikan orta öğretim kurumlarında kullanılmakta olan

[123]Şubat 20-22 ve 27 1990 tarihli "Kongre Tutanakları - Senato" içinde Osmanlı Ermenilerinin I. Dünya Savaşı esnasında Türkler tarafından uygulanan bir "soykırım"a kurban gittikleri tezinin kanıtı olarak Morgenthau'nun "Öykü"süne yapılmış atıflar sayısızdır.

"Soykırım ve Toplukıyım İncelemeleri Ders Kitapları"nın bazıları sağlıksız beyinlerin nasıl bir soykırım plânlayıp uyguladığına örnek olarak öğrencilere "Öykü"den alınmış bölümleri göstermekte.[124] Kısacası "Büyükelçi Morgenthau'un Öyküsü" artık çoktan hakettiği üzere rafa kaldırılacağı yerde, Türkleri hâlâ, geçmişin pişmanlık duymayan soykırım suçluları arasında gösteren yayınların önde geleni olmaya devam ediyor.

Her nekadar bu incelemenin amacı Osmanlı Ermenilerinin başlarına gelenlerinin "soykırım" olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusunun cevabını bulmaktan çok, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"ndeki gerçeklerle hayal unsurlarını birbirinden ayırmak ise de, bununla birlikte, olayın daha geniş boyutlarını da gözönünde bulundurmamız gerek.

Morgenthau'nun, İstanbul'daki Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi olmasının yanısıra, Osmanlı Ermenilerinin savaşta çektiklerinin tüm dünyaya duyurulmasında çok önemli rol oynamış bir kişi olduğunu görmek gerekir. Gerçekten de savaş boyunca Ermeni söylencesinin yayılmasıyla bağlantılı genellikle üç ada rastlanır. Bunlar, 1916 yılında *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire,* [125] adlı belge derlemesiyle dikkatleri ilk çeken Lord Bryce, 1917-18'de *Le Rapport Secret du Dr.*

---

[124]Bir çoğu arasında bunlara en iyi örnek Margot Stern Strom ve William S. Parsons'un *Facing History and Ourselves: Holocaust and Human Behavior.* (Watertown, Massachussets 1982) adım taşıyan ve ülkede bir çok eyaletlerde ders kitabı olarak kullanılmakta olan çalışmadır. Bu el kitabının 316-382. sahifelerinde "Ermeniler—Unutulmuş Bir Soykırım Olayı—Geçmişteki Deneyimlerden Ders Alıyor muyuz?" başlıklı bölüm, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nden çok yararlanmakta ve sahife 322-323, 367-68 ve 372 de kitaptan uzun alıntılar yer almaktadır.

[125]*The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire: Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon, Secretary of State for Foreign Affairs.* Londra (Hodder & Stoughton), 1916. Bu 700 den fazla sahifelik büyük kitap aslında tarihçi Arnold Toynbe tarafından derlenmiştir (Bundan sonra: Toynbee,*Treatment*).

Johannes Lepsius sur les Massacres d'Arménie[126] adlı kitabıyla konuyu Avrupa'nın geri kalan kısmına duyuran Alman protestan papazı Johannes Lepsius ve bir de 1918 yılında Avrupa ve Amerika'da aynı anda basılan "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" ile Henry Morgenthau. Daha az bilinen husus, bu üç eserin arasındaki bağlantı ve özellikle de Henry Morgenthau'nun herbirinde oynadığı roldür.

Morgenthau 31 Temmuz 1915 tarihli Günlük kaydında Alman papaz Lepsius ile ilk görüşmesinden bahsederken şöyle yazmakta:

> "Saat 3'te Potsdamlı Dr. Johannes Lepsius geldi. Ermenilerle ilgili konularda birçok şey anlattı, bizim neler bildiğimizi öğrenmeyi çok istiyordu. Lepsius birşeyler yapma konusunda gerçekten ciddi görünüyor. Buradan Cenevre'ye gidip Uluslararası Kızılhaç Örgütü, tarafsız devletlerin başkanları ve Papa'dan yardım isteyerek dünya çapında bir protesto hareketi başlatmayı önerdi."[127]

Morgenthau bu görüşmeyle ilgili Aile Mektubu'nda bu sözleri tekrarla şöyle ilâve etmiş: "Rumlara nasıl davranıldığını öğrenmek isteyen Profesör ile Yunan Maslahatgüzarı Tsamados arasında bir görüşme sağladım."[128] Morgenthau bu buluşmadan öylesine etkilenmişti ki aynı gün Dışişleri Bakanlığı'na şifreli bir telgraf göndererek Elçilik dosyalarında bulunan tüm bilgilerin Lepsius'a verilebilmesi hususunda izinlerini istedi. Telgraf şöyle diyordu:

> Doktor [Lepsius], bu vahşete bir son verilmesini ısrarla istemesi hususunda Almanya'yı iknaya çalışmak üzere ortak bir girişimde bulunulması için konuyu Uluslararası Kızılhaç Örgütü'ne götürmeyi öneriyor. *Elçilik dosyalarında bulunan bilgilerden yararlanmayı cidden istiyor. Bakanlığın itirazı yoksa bunu kendisine*

---

[126]Lepsius, Johannes, *Le Rapport Secret du Dr. Johannes Lepsius sur les Massacres d'Arménie.* (Payot & Cie.). Paris 1918.

[127]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 31 Temmuz 1915.

[128]*FDR:HMS-Kutu No. 8*: Aile Mektubu, 9 Ağustos 1915, s. 9.

sağlayacağım."[129]

Her nekadar belgeleri inceleme isteği Lepsius'dan geliyorsa da, telgrafın genel havasından Morgenthau'nun da böyle bir isteği onayladığı açıkça anlaşılıyor.

31 Temmuz görüşmesinin hemen ardından Morgenthau Lepsius'u 3 Ağustos 1915 tarihinde akşam yemeğine davet etmiş. Günlük'te bu tarihli kayıt, konuşmalarında aşağıdaki hususlardan bahsedildiğini göstermekte:

> "Ermeni olayları hakkında uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaptık. Lepsius bize bu konuda daha önceki faaliyetlerini anlattı. Sürgünleri durdurmak için şu anda yapılabilecek fazla bir şey olmadığını düşünüyor ama Uluslararası Kızılhaçı harekete geçirmek üzere İsviçre'ye, Cenevre'ye gidecek. Helferich'le görüşmesini ve ona bunun ekonomik açıdan Türkiye'nin yok olması demek olup en sonunda Almanların ellerine geçenin sadece boş bir kabuk olacağını anlatmasını söyledim. Schmavonian'ı çağırttım, yemekten sonra gelip o da konuşmaya katıldı."[130]

6 Ağustos 1915 günü Morgenthau Dışişleri Bakanı Robert Lansing'den şöyle bir şifre aldı: "Lepsius'a dosyaları gösterme hususunda kararı size bırakıyorum."[131]

Daha sonra 11 Ağustos 1915'te Lepsius bir kez daha Morgenthau'ya gelerek ona öğleden sonra "Enver ile görüşebileceğini tahmin ettiğini ama bunun fazla bir yarar sağlayacağını ummadığını söyleyip yetkililerin plânlarını sonuna kadar uygulamaya

---

[129]NA: Kayıt Grup No 59: 867.4016/83 Morgenthau'nun Dışişleri Bakanına çektiği telgrafın metni, 31 Temmuz 1915. Ayrıca bak: *LC:PHM-Bobin No. 7*: Morgenthau Belgelerindeki Dışişlerine çekilen şifreli telgrafın (31 Temmuz 1915) özeti.

[130]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 3 Ağustos 1915.

[131]NA: Kayıt Grup No 59: 867.4016/83 Lansing'den Morgenthau'ya telgraf, 4 Ağustos 1915. Ayrıca bak: *LC:PHM-Bobin No. 7*. Lansing'in Washington'dan 4 Ağustos'ta çektiği ve 6 Ağustos 1915'te alınan şifreli telgrafın Morgenthau Belgeleri arasındaki özeti.

kararlı göründüklerini" bildirmiştir.[132]

14 Ağustos'ta Lepsius Morgenthau'yu tekrar ziyaret etti. Günlük kaydında bu görüşmeyle ilgili şu notları görüyoruz:

"Lepsius geldi, ona okuması için bazı raporlar ve Arapça bir broşürün çevirisini verdim. Bana Enver ile konuştuklarının hepsini anlattı. Onun kendisine Ermenilerden kurtulma niyetlerinden bu kadar açıkça bahsetmesine şaşırmış. Enver bunun kendileri için bir fırsat olduğunu ve bunu değerlendireceklerini söylemiş. Bana söylediğinin hemen aynını ona da söylemiş."[133]

23 Ağustos 1915 tarihli Aile Mektubu'ndaki bir bölüm Günlük kaydının ilk cümlesinin açıklık kazanmasını sağlıyor. Günlükte, Morgenthau'nun "ona okuması için bazı raporlar verdim" sözleri, Lepsius'un sadece bazı raporlara bakmasına mı müsaade ettiği, yoksa ona bizzat Elçilik dosyalarındaki raporların suretlerini mi teslim ettiği hususuna tam anlamıyla açıklık getirmiyor. Mektup Lepsius'a aslında belgelerin suretlerinin verildiğini kanıtlamakta.

"Dr. Lepsius geldi ve ona konsoloslarımız tarafından gönderilen raporların bazılarını ve Arapça bir broşürün çevirisini verdim."[134]

Yukarıdaki sözler olmasa da, kitaplarında anlatılanlarla, Morgenthau'ya konsolosları ve Amerikan misyonerleri tarafından gönderilen raporlardaki verilerin basitçe karşılaştırılmasından Lepsius'un kitabı için ana kaynağın Morgenthau olduğu ortaya çıkmaktadır. Kendisinin savaş sırasında Osmanlı başkentinde sadece bir ay kaldığı ve Anadolu'da nisbeten az sayıda Alman misyoneri bulunduğu gözönüne alınınca, elindeki sürgünlerle ilgili malzemenin çoğunun Amerikalı Protestan misyoner kaynaklardan sağlanmış olması şaşırtıcı değil. Morgenthau'nun

[132]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 11 Ağustos 1915.

[133]*LC:PHM-Bobin No. 5*: Günlük kaydı, 14 Ağustos 1915.

[134]*FDR:HMS-Kutu No. 8*: Aile Mektubu 23 Ağustos 1915, s. 5.

Lepsius'a Elçilik dosyaları içindekilerin suretlerini vererek "uyguladığı kişisel karar", Lansing'in ona verdiği yetkinin azamisini kullandığını belli ediyor.

Daha da ilginci, Lansing'in Lepsius konusunda kendisine verdiği kısıtlı yetkiyi, Morgenthau'nun, benzer durumlarda da kullanabileceği şeklinde yorumlamayı tercih etmiş olmasıdır. Böyle bir durum da belirmekte gecikmedi. Lansing'in şifresinin gelmesi üzerinden daha bir ay bile geçmemişti ki, Morgenthau, 1914 yılında Filistin'e yaptığı seyahat esnasında tanıştığı Lord James Bryce'dan bir mektup aldı.

Report of the Committee on Alleged German Outrages ya da kısaca "Bryce Raporu" adıyla bilinen çalışmasıyla Wellington House'un bu tür kıyım olaylarına dayandırdığı savaş propaganda faaliyetlerine adını vermiş olan Bryce, önce Ermenilerin uğradığı "akıl almaz kıyımdan" bahisle mektubunun esas gayesine gelmekte. İstediği şu:

> "Eğer Elçiliğinize, Türkiye'nin Doğu vilâyetlerinde bulunan Amerikan misyonerlerinden bu durumu aydınlatıcı raporlar gelirse, bunları zaman zaman görmeme umarım müsaade edersiniz. Konsoloslarınızın raporlarına gelince, elbette tarafınızdan yalnız hükümetinize gönderildiğini biliyorum."[135]

Morgenthau bu sefer izin alma zahmetine katlanmışsa bile, belgelerinin ve telgraflarının suretlerinin bulunması gereken Amerika Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin dikkatle araştırılması sonucunda böyle bir belge ortaya çıkarılamamıştır. Ne var ki, Morgenthau, Lord Bryce'in isteğini hiç zaman

---

[135]*LC:PHM-Bobin No. 7*: Bryce'dan Morgenthau'ya mektup, 7 Ağustos 1915. Lord Bryce'in kendi adının saygınlığından yararlanarak Amerika'yı savaşa sokma amacıyla Wellington House tarafından yürütülen propaganda gayretlerine ne tarzda destek verdiği konusunda bilgi edinmek için bak: Michael Sanders & Philip M. Taylor, *British Propaganda During the First World War, 1914-1918*. London (Macmillan), 1982, s. 143-144. Bundan sonra: Sanders/Taylor, *Propaganda*.

kaybetmeden yerine getirmiştir. Bryce'in 1916'da çıkardığı *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire* adlı derlemesindeki belgelerle, elimizde bulunan Morgenthau'ya sunulmuş raporların suretlerinin üstünkörü bir karşılaştırılması bile, Büyükelçi'nin Bryce'a ne ölçüde kaynak sağlamış olduğunu ortaya koymakta.[136] Ayrıca, Bryce'in, "Konsoloslarınızın raporları"nın sadece Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmesi gerektiğini bildiği yolundaki hatırlatmasını da (acaba aksini yapmasını mı ima etmek istiyordu?) Morgenthau'nun pek dikkate almadığı ortada, çünkü kendisine gönderilmelerinden birkaç ay sonra, Amerikan Konsolosu J. B. Jackson'un Halep'ten gelen raporları, Bryce'in kitabı içinde kaynak gösterilmeden yayımlanmıştı.[137]

Bunun bir rastlantı olmadığı, yani İngilizlerin bu bilgileri başka kaynaklardan elde etmedikleri, bizzat, Morgenthau gibi yetkili bir ağız tarafından doğrulanmakta ve Büyükelçi *Red Cross Magazine*'in Mart 1919 sayısına yazdığı bir makalede Bryce'a belge sağlama konusundaki rolü hakkında şöyle demekte:

> Olayların olduğu gibi kayda geçmesi için kıyımın görgü tanıklarının bana verdikleri ifadelerin zabıtlarının itinayla tutulmasını sağladım. Bu ifadeler, her çeşit mültecinin, Hıristiyan misyonerlerin ve diğer şahitlerin beyanlarını içermekteydi. *Topladığım malzemenin çoğu Vikont Bryce'in hazırladığı mükemmel belge derlemesi içinde basılmış bulunuyor.*"[138]

---

[136]Morgenthau Belgeleri, özellikle: *LC:PHM-Bobin No. 7* ve 22'de Morgenthau'ya Mayıs 1915 başı ile aynı yılın sonu arasında verilen misyonerlerin, konsolosların ve seyyahların raporlarının kopyeleri bulunmakta.

[137]Örneğin, bak: Toynbee, *Treatment*: s. 547: 'Halep: Halep'te Yerleşik Bir Yabancı Uyrukludan Alınan Rapor Serisi; Ermeni ve Suriyeliler için Amerikan Yardım Komitesi Tarafından Bildirilmiştir: 12 Mayıs 1915 tarihli Rapor.' Burada bahsi geçen Halep'teki "yerleşik yabancı uyruklu" Amerikan Konsolosu J. B. Jackson'dan başkası değildir, Bryce'in kitabındaki bölüm de doğrudan Jackson'un Morgenthau'ya verdiği bir rapordan alınmıştır. (Bak: *LC:PHM-Bobin No. 7*).

[138]Henry Morgenthau, "The Greatest Horror in History", *Red Cross*

Savaş döneminde Türkler aleyhinde yapılan propagandanın en etkili örneklerinden birinin esasını teşkil eden bu belgelerin İngiliz haberalma örgütüne tarafsız Amerika Birleşik Devletleri'nin bir Büyükelçisi tarafından sağlandığı ve bunların Amerikan kamuoyunu Türkler ve Almanlar aleyhine kışkırtarak ülkeyi savaşa sokma amacını güden İngiliz çabalarının bir parçası olarak yayımlandığı anlaşılınca, Morgenthau'nun kullandığı "yetki" konusunda insan meraka düşüyor.[139] Morgenthau'nun malzemele-rinden yararlanmış olan tek propaganda eseri, Bryce'ınki değildi. I. Dünya Savaşı esnasında İngiliz propagandası hakkında yapılmış çalışmaların birinde "seçkin tarihçi ve kıyım propagandasının adeta uzmanı diye tanıtılan Wellington House üyesi" Arnold Toynbee, *Armenian Atrocities: Murder of a Nation* (Londra, 1915) ve *The Murderous Tyranny of the Turk* (Londra, 1917) adlı eserlerinde[140] Türkleri ele alıp mahkûm etmiştir. Hiç sözü edilmeyen gerçek, Toynbee'nin 1915'te yayımladığı kıyımlar hakkındaki bilgilerinin çoğunu ona sağlayanın Henry Morgenthau'dan başkası olmadığıdır.[141]

Morgenthau'nun sağladığı bilgilerin ne ölçüde değer taşıdığına ilişkin çok önemli sorumuzu bir kenara bırakacak olsak dahi, geride gene tartışma götürmeyen bir gerçek kalıyor ki, o da Türklerin Ermenilere yaptıklarını konu alan savaş dönemi

---

[138]Henry Morgenthau, "The Greatest Horror in History", *Red Cross Magazine* (Mart 1919), s. 8.

[139]Sanders/Taylor, *Propaganda*: s. 144-46.

[140]Sanders/Taylor, *Propaganda*: s. 145-46.

[141]Arnold J. Toynbee'nin *Armenian Atrocities: The Murder of a Nation*, Londra (Hodder & Stoughton), 1915 ve *The Murderous Tyranny of the Turks*, Londra (Hodder & Stoughton), 1917 adlı eserleriyle, Morgenthau Belgeleri arasında bulunan, seyyahların, misyonerlerin ve konsolosların raporları (Bak: *LC:PHM-Bobin No. 7 ve 22*) karşılaştırıldığında bunun gerçek olduğu ortaya çıkıyor. Elimizdeki kayıtlar çerçevesinde malzemeyi Bryce/Toynbee'e doğrudan Morgenthau'nun verdiğini kesinlikle söylememiz imkânsız. Bunu bazı aracılar vasıtasıyla yapmış olabilir.

kitaplarının hepsinin ortaya çıkışında Morgenthau'nun çok önemli bir rol oynadığıdır. Henry Morgenthau; Alman Lepsius, İngiliz Lord Bryce ve Arnold Toynbee gibi yazarlara kaynak sağlamada aracı olarak, Başkan Wilson'a 1917 yılı sonlarında, daha sonra, "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" adıyla çıkacak olan kitabının projesiyle ilgili baş vuruşundan çok önce, Türkler ve Almanlar aleyhinde bir kamoyu yaratılmasında oldukça etkili olmuştur.

Tarafsız bilimselliğin ilkel duygusallığa, tarihi gerçekçiliğin de propaganda amaçlarına yerini bıraktığı, Türk-Ermeni Tarihi diye bilinen dar kapsamlı bir konuya değil de başka herhangi bir tarihi döneme ait olsaydı, böyle önemli bir kitap hakkında, elinizdeki monografiye gelinceye kadar yapılmış hiçbir inceleme bulunmaması düşünülemezdi.

Peki, ya, Ermeni soykırımı üzerine çalışmış, eserlerinin bibliyografyalarından, Kongre Kütüphanesi koleksiyonlarındaki Morgenthau Belgeleri'nden ve dolayısıyla onların arasında bulunan Günlük'ten yararlandıkları anlaşılan bilim adamlarının, son yıllarda ardarda basılan eserlerinde, Morgenthau'nun "Öykü"sünü oluşturan tümüyle yalan ve yarı gerçek verileri nakletmelerine ve bunu yaparken de en çarpıcı tutarsızlıkları[142] bile görmezlikten gelerek sorgulamamalarına ne demeli?[143]

142Richard G. Hovannisian, *The Armenian Holocaust: a Bibliography Relating to the Deportations, Massacres and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923*. Cambridge, Massachusetts, (Armenian Heritage Press) 1980. Hovannisian burada 13. sahifede Amerikan Kongre Kütüphanesi, Yazmalar Bölümünde bulunan belge koleksiyonlarını verirken Morgenthau Belgelerinden şöyle bahsetmekte "*Henry Morgenthau Sr. Belgeleri* (*katliam ve Büyükelçi'nin sonuçsuz kalan müdahele girişimleri hakkında yüzlerce rapor içermektedir*"). Her ne kadar "raporlar" yüzlerle değil sadece düzinelerle sayılabilecek kadarsa da, gene Hovannisian'in bu beyanı kendisini (1980 lerde bu belgeler üzerine yayınlanmış çalışma olmadığı gözönüne alınarak) gerçekten Kongre Kütüphanesi'ndeki Morgenthau Belgelerini incelemiş gibi göstermekte.

143Buna bir örnek olarak Ermeni asıllı Amerikan bilim adamı Richard G. Hovannisian'ın aşağıda adları verilen eserlerinde sık sık

İnsan ister istemez, 1970'lerde ve 1980'lerin başında resmî Türk görevlilerine (ve çevrelerinde bulunanlara) karşı terörist eylemlere baş vurarak suikast düzenleyen Ermeni gençlerinin kaçının "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"nü okuyarak etkisi altında kaldığını merak ediyor. Acaba bunların nekadarı I. Dünya Savaşı sırasında henüz dünyaya bile gelmemiş olan bu masum insanların Morgenthau'nun iddiasına göre "Ermeni sorununu çözme konusunda üç ayda Abdülhamit'in otuz yılda yaptıklarından daha fazlasını yaptım" sözleriyle övünen Talât Bey ile sırf aynı etnik soydan geldikleri için, terörist saldırılarına hedef olmayı hak ettiklerini düşünmeye başlamıştı?

Bilim adamlarının görevi gerçeği bulmak, desteklemek ve korumaktır, yoksa bir takım hayal ürünlerini sahiymiş, ya da yalanları gerçekmiş gibi yayarak nefret üretmeye yardımcı olmak değil! Henry Morgenthau öleli kırkdört yıl oldu. Kitabının artık bir kenara bırakılma vakti ise çoktan geldi ve geçmekte. Bize bıraktığı miras haklı olarak Türkiye'de geçirdiği yirmialtı ay boyunca tuttuğu Günlüğü, Mektupları ve Amerika Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf ve raporlarıdır. Asıl "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" işte bunlardır.

Morgenthau'dan yaptığı alıntıları gösterebiliriz: — İlk eserleri arasında *Armenia on the Road to Independence* 1918," Berkeley, 1967, s. 52 — Son eserleri arasında *Armenian Genocide in Perspective* New Brunswick, 1986, içinde sahife 29-30 da yer alan makalesi "*Historical Dimensions 1878-1923*" ve sahife 112 de yer alan makalesi "*Armenian Genocide and Patterns of Denial*". Açıkça görülüyor ki güncel çabalarını Ermeni "soykırımı"nm tarihi bir gerçek olduğunu kabul etmek istemeyen taraflar konusunda konferans verip, kitap yazmada yoğunlaştırmış olan Hovannisian'm (en son makalesi *Armenian International Magazine* (Cilt 1 No 1. (Temmuz 1990), s. 16-17 Osmanlı Ermenilerinin kaderi konusunda çalışmalarını dayandırdığı kaynakları daha dikkatli bir incelemeye tâbî tutmuş olması daha yararlı olacaktır.

BİBLİOGRAFYA

KÜTÜPHANE VE ÖZEL YAZMA KOLEKSİYONLARI

I. FRANKLIN DELANO ROOSEVELT KÜTÜPHANESİ, HYDE PARK, NEW YORK:
Roosevelt Kütüphanesinde Büyükelçi Henry Morgenthau'nun oğlu "Henry Morgenthau Jr. Belgeleri" bulunmaktadır. Bunlar arasında Morgenthau ile doğrudan ilgili iki "seri" vardır (No. 8 ve 10)

a) *Seri 8: GAER DOSYALARI*: 22 kutuluk bölümün 1 ve 2 no. lu kutuları, oğul Morgenthau'ya yayınlanmamış otobiyografisini yazmakta yardım eden Joseph Gaer tarafından derlenmiş ve baba oğul arasındaki muhaberatın kopyalarını kapsıyor. Sahife 54-330 arasında Morgenthau'nun İstanbul'da geçirdiği Kasım 1913 ile Ocak 1916 arasındaki döneme ait mektuplar bulunmaktadır. Burada *FDR-HMJ/Gaer+Kutu Numarası* şeklinde atıf yapılmaktadır.

b) *Seri 10: HENRY MORGENTHAU, SR'NUN BELGELERİ*: Öncelikle Büyükelçi Henry Morgenthau'nun iş ve şahsi mektuplarından meydana gelen bu koleksiyon, Morgenthau'nun Istanbul dönemine ait çok sayıda malzemeyi

olanları Morgenthau'nun Amerika Birleşik Devletlerindeki akrabalarına gönderdiği haftalık aile mektuplarıdır. (Bunlar 5, 7, 8 ve 10 numaralı kutulara dağılmış haldedir). Burada onlara atıf *FDR:HMS+Kutu numarası* verilerek yapılacaktır.

II. LIBRARY OF CONGRESS - WASHİNGTON D.C— YAZMA BÖLÜMÜ:

Burada Henry Morgenthau Belgeleri adı altında 30.000 parçadan meydana gelmiş bir koleksiyon bulunmaktadır. Bu evrakların 41 bobinden oluşan bir mikrofilm kaydını kullandım. Koleksiyon Morgenthau'nun 1860'larda çocukluğundan 1946 yılında ölümüne kadar hayatının tüm devrelerine ait malzeme içermektedir. Türkiye'deki Büyükelçiliği dönemi açısından en çok önem taşıyanı 5 numaralı bobin olup, Büyükelçinin Türkiye'de geçirdiği 26 aylık sürenin kelimenin tam anlamıyla her gününün kayıtlı olduğu "Günlüğünün" daktilo edilmiş metnini içermektedir. Bu çalışma içinde koleksiyondaki belgelerden yapılan alıntılara atıf *LC:PHM+Bobin numarası* şeklinde olacaktır.

Ayrıca, bu koleksiyonda bulunan Woodrow Wilson'un evrakları da incelenmiştir.

III. MR. VE MRS. ROBERT RUSNAK'A (WINFIELD, ILLINOIS) AİT HENDRICK BELGELERİ KOLEKSİYONU:

"Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" kitabını yazmış olan Burton J. Hendrick'in belgeleri, torunu Mrs. Martha Rusnak'da bulunmaktadır. Kocası, Amerikan tarihi uzmanı Prof. Robert Rusnak, bu belgeler arasından Hendrick-Morgenthau ilişkisi hakkında çok sayıda belgenin fotokopilerini sağlamıştır. Bu çalışmada onlara atıf *Hendrick/Rusnak+* bahsi geçen belgenin tanımı şeklinde yapılacaktır.

IV. U.S. NATIONAL ARCHIVES (AMERİKAN ULUSAL ARŞİVLERİ), WASHİNGTON, D.C.:
Özellikle Kayıt Grup Numara 59 ve 84'deki bazı Ondalık Sistem Dosyaları Morgenthau'nun gönderdiği raporların incelenmesi için kullanılmıştır. Aralarında bilhassa yararlı olanlar, 867,4106 (Mikrofilm Yayınları 353: Bobin No 43 ten 48'e kadar) numaralı dosyada bulunan malzemedir. Bunlar Türkiye'de 1910-1929 yılları arasındaki toplumlararası ilişkiler üzerinedir ve Morgenthau'nun Ermenilerle ilgili raporlarının çoğunluğu burada bulunmaktadır. Bu çalışmada bunlardan alıntı yapıldığında *NA: Kayıt bölüm numarası ve Ondalık Dosya* verileri şeklinde okuyucuya aktarılacaktır.

V. COLUMBIA ÜNİVERSİTESİ: BUTLER KÜTÜPHANESİ– "SÖZLÜ TARİH ARAŞTIRMA BÖLÜMÜ":
Prof. Alan Nevins'in Burton J. Hendrick ile yaptığı ve *The Reminiscences of Burton J. Hendrick* [Burton J. Hendrick'in Anıları] başlığını taşıyan mülâkât New York City'deki bu koleksiyondan alınmıştır.

* * *

BU ÇALIŞMADA KULLANILAN YAYIMLANMIŞ BELGE DERLEMELERİ:

Great Britain. *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire : Documents Presented to Viscount Gray of Fallodon, Secretary of State for Foreign Affairs.* [Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere yapılan Muamele: Dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanı Fallodon Vikontu Gray'e verilen Dökümanlar]. London (Houghton & Stoughton), 1916.

Lepsius, Johannes. *Le Rapport Secret du Dr. Johannes Lepsius sur les Massacres d'Arménie.* [Ermeni Katliamı Üzerine Dr. Johannes Lepsius'un Gizli Raporu]. Paris (Payot & Cie.), 1918.

Toynbee, Arnold J. *Armenian Atrocities: The Murder of a Nation.* With a speech delivered by Lord Bryce. [Ermeni Kıyımı: Bir Ulusun Katli Lord Bryce tarafından yapılmış bir konuşma ile]. London (Houghton & Stoughton), 1915.

* * *

1913-16 YILLARI OSMANLI İMPARATORLUĞU'YLA İLGİLİ DİPLOMAT, GAZETECİ, ASKER VE MİSYONER ANILARI

Atkinson, Harriett H. "Mrs. Harriet H. Atkinson's Eyewitness Account of the Massacres at Harpoot," [Bayan Harriet H. Atkinson'un Harput'taki Katliamlar Hakkında Şahsi Gözlemleri], *The Armenian Review*, Volume XXIX., No. 1 (Spring, 1976), sahife. 3-25 + Fotograplar.

Barrows, John Ottis. *In the Land of Ararat: A Sketch of the Life of Mrs. Elizabeth Freeman Barrows Ussher, Missionary to Turkey and a Martyr of the Great War.* [Ağrı Dağı Ülkesinde: Türkiye'de Misyoner ve Savaş Şehitlerinden olan Bayan Elizabeth Freeman Barrows Ussher'in Hayatının Kısa Hikâyesi] New York (Fleming H. Revell Co.), 1916.

Chamber, Ada Pierce. *In An Anatolian Valley.* [Anadolu'da Bir Vadide] New York (Bourgey & Curl, Inc.), 1955.

Chambers, William Nesbitt. *Yoljuluk: Random Thoughts of a Life in Imperial Turkey.* [Yolculuk: İmparatorluk Türkiye'sinde Yaşam Üzerine Gelişigüzel Düşünceler] Londra (Simpking Marshall, Limited), 1928.

Clark, Alice Keep. *Letters from Cilicia.* [Kilikya'dan Mektuplar] Chicago, (A.C. Weinthrop & Co.), 1924.

Compton, Carl C. *The Morning Cometh: 45 Years with Anatolia College.* [Ve Sabah Oldu: Anadolu Kolejinde 45 Yıl] New Rochelle, N.Y. (Aristide D. Caratzas), 1986.

Daghlian, Levon K. *Under the Gallows.* [Darağacı Altında] Beirut (Hamaskaine Press), 1970.

Davis, Leslie A. *The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide, 1915-1917.* [Mezbaha İli: Bir Amerikan Diplomatının Ermeni Soykırımı Üzerine Raporu, 1915-1917] Edited by Susan Kelekian Blair. New Rochelle, N.Y. (Aristide D. Caratzas), 1989.

Djemal Pasha. *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919.* [Bir Türk Devlet Adamının Anıları] New York (George A. Doran Co.), 1922.

Eby, D.C. *At the Mercy of Turkish Brigands: A True Story.* [Türk Haydutların Elinde: Gerçek Bir Öykü] New Carlisle, Ohio (The Bethel Publishing Co.), 1922.

Einstein, Lewis. *Inside Constantinople During the Dardanelles Expedition.* [Çanakkale Seferi Boyunca Istanbul'da] New York (E.P. Dutton & Co.), 1918.
Gates, Frank Caleb. *Not To Me Only.* [Yalnız Bana Değil] Princeton (Princeton University Press), 1940.
Glocker, H.W. *Interned in Turkey, 1914-1918.* [Türkiye'de Gözaltında, 1914-1918] Beirut, Lebanon (Sevan Press), 1969.
Halide Edib. *Memoirs of Halide Edib.* [Halide Edib'in Anıları] New York & London (The Century Company), 1926.
Herbert, Aubrey. *Ben Kendim.* London (Hutchinson & Co.), 1924.
Herbert, Aubrey. Mons, *Anzac and Kut.* [Mons, Anzak ve Kut] London (Hutchinson & Co.), 1919.
Horton, George. *The Blight of Asia: An Account of the Systematic Extermination of Christian Populations by Mohammedans and the Culpability of Certain Great Powers.* [Asya'nın Umutsuzluğu: Hıristiyan Halkın Müslümanlarca Sistematik Bir Şekilde Yok Edilişi ve Bazı Büyük Devletlerin Suçu] Indianapolis (The Bobs-Merrill Co.), 1926.
Knapp, Grace H. *The Tragedy of Bitlis, Being Mainly the Narratives of Grisell M. Mclaren and Myrtle O. Shane.* [Bitlis Trajedisi, Grisell M. Mclaren ve Myrtle O. Shane'in Anlattıkları] New York (Fleming H. Revell Co.), 1919.
Liman von Sanders, Otto. *Five Years in Turkey.* [Türkiye'de Beş Yıl] Annapolis, Maryland (United States Naval Institute), 1927.
Morgenthau, Henry (in collaboration with French Strother). *All In A Lyfe-Time.* [Bir Ömür Boyu] Garden City, N. Y. (Doubleday, Page & Co.), 1922.
Morgenthau, Henry. *Ambassador Morgenthau's Story.* [Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü] New York (Doubleday, Page & Co.), 1918.

Morgenthau, Henry, *Secrets of the Bosphorus*, [Boğaziçinin Sırları] London (Hutchinson & Co.), 1918.
Morgenthau, Henry. *The Tragedy of Armenia.* [Ermenistan Trajedisi] London (Spottiswoods, Ballantyne & Co.), 1919. (Ayrı basım "The Greatest Horror in History," [Tarihin en Büyük Dehşeti], *The Red Cross Magazine*, Nisan, 1919).
Niepage, Martin. *The Horrors of Aleppo, Seen by a German Eye-Witness.* [Halep'te Dehşet, Bir Alman Görgü Tanığının İzlenimleri] New York (George H. Doran Co.), 1918.
Nogales, Rafael De. *Four Years Beneath the Crescent.* [Hilal Altında Dört Yıl] London (Charles Scribner's Sons), 1926.
Nogales, Rafael De. *Memoirs of a Soldier of Fortune.* [Bir Paralı Askerin Anıları] New York (Garden City Publishing Co,), 1932.
Patrick, Mary M. *Under Five Sultans.* [Beş Sultanın Döneminde] New York (The Century Company), 1929.
Pears, Edwin. *Forty Years in Constantinople. The Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915*, [İstanbul'da Kırk Yıl: Sir Edwin Pears'ın Anıları 1873-1915]. New York (D. Appleton and Co.), 1916.
Philip, Hoffman. *Cholera in the Near East.* [Yakın Doğu'da Kolera] Santa Barbara, California (özel yayın), 1947.
Pomiankowski, J. *Der Zusammenbruch des Ottomanishen Reiches.* [Osmanlı İmp. Çöküşü], Graz, Austria (Akademische Druck) 1969.
Roosevelt, Kermit. *War in the Garden of Eden.* [Cennet Bahçesinde Savaş] New York (Charles Scribner's Sons), 1919.
Schreiner, George A. *From Berlin to Bagdad: Behind the Scenes in the Near East.* [Berlin'den Bağdat'a: Yakın Doğu'nun Sahne Arkası] New

York (Harper and Brothers), 1918.
Schreiner, George A. *The Craft Sinister: A Diplomatico-Political History of the Great War and its Causes.* [Uğursuz Meslek: Büyük Savaş ve Nedenlerinin Diplomatik-Politika Açısından Tarihçesi] New York (G. Albert Geyer), 1920.
Scipio, Lynn A. *My Thirty Years in Turkey.* [Türkiye'de Otuz Yılım] Rindge, New Hampshire (Richard R. Smith Publisher), 1955.
Stephens, Everett and Mary. *Survival Against All Odds: The First 100 Years of Anatolia College.* [Hayatta Kalma Savaşı: Anadolu Kolejinin ilk 100 yılı] New York (Aristide D. Caratzas), 1986.
Stuermer, Harry. *Two War Years in Constantinople: Sketches of German and Young Turkish Ethics and Politics.* [İstanbul'da Savaş Esnasında iki yıl: Alman ve İttihat ve Terrakicilerin Ahlak ve Politikaları Hakkında Kısa Hikayeler] New York (G. H. Doran Co.), 1917.
Ussher, Clarence D. and Knapp, Grace H.: *An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War.* [Türkiye'de Bir Amerikalı Doktor: Barışta ve Savaştaki Maceraların Bir Hikayesi] Boston & New York (Houghton Mifflin Co.), 1917.
White, George E. *Adventuring With Anatolia College.* [Anadolu Kolejinde Maceralar] Grinnell, Iowa (Herald Register Publishing Co.), 1940.
Yalman, Ahmed Emin. *Turkey In My Time.* [Benim Zamanımda Türkiye] Oklahoma (University of Oklahoma Press). 1956.

* * *

BU ÇALIŞMADA YARARLANILAN İKİNCİL KAYNAKLAR:

Andonian, Aram. *The Memoirs of Naim Bey: Turkish Official Documents Relating to the Deportations and Massacres of Armenians.* [Naim Bey'in

Anıları: Ermeni-Sürgünleri ve Katliamları Hakkında Resmi Türk Kayıtları] Introduction by Viscount Gladstone. London (Hodder & Stoughton), 1920.
Hovannisian, Richard G. *Armenia on the Road to Independence, 1918.* [Ermenistan Özgürlük Yolunda, 1918] Berkeley (University of California Press), 1967.
Hovannisian, Richard G. (Editor). *The Armenian Genocide in Perspective.* [Bilimsel Açıdan Ermeni Soykırımı] New Brunswick & Oxford (Transaction Books), 1986.
Hovannisian, Richard G. *The Armenian Holocaust: A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres, and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923.* [Ermeni Toplu Kıyımı: Ermeni Halkının Sürgün Edilişi, Uğradığı Katliamlar ve Dağıtılmasıyla ilgili Bibliyografya, 1915-1923] Cambridge, Massachusetts (Armenian Heritage Press), 1980.
Sanders, Michael, and Taylor, Philip M. *British Propaganda During the First World War, 1914-1918.* [I. Dünya Savaşında İngiliz Propagandası; 1914-1918] London (The Macmillan Press, Ltd.), 1982.

* * *

YARARLANILAN DİĞER İKİNCİL KAYNAKLAR :

Ahmad, Feroz. *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914.* [Genç Türkler: Türk Politikasında İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1914] Oxford (The Clarendon Press), 1969.
Ahmet Emin [Yalman]. *Turkey in the World War.* [Dünya Savaşında Türkiye] New Haven (Yale University Press), 1930.

Burton, James L. *Story of Near East Relief (1915-1930): An Interpretation.* [Yakın Doğu Yardım Komitesi Tarihi (1915-1930) Üzerine Bir Yorum] New York (The Macmillan Co.), 1930.

Benson, Edward F. *Crescent and Iron Cross.* [Hilal ve Demir Haç] New York (George H. Doran Company), 1918.

Bonsal, Stephen. *Suitors and Supplies: The Little Nations at Versailles.* [Versay'da Küçük Uluslar] Fort Washington, N.Y. (Kennikat Press, Inc.), 1969.

Bryson, Thomas A. *American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey.* [Amerika'nın Orta Doğu ile Diplomatik İlişkileri, 1784-1975: Bir Araştırma] Metuchen, N. J. (The Scarecrow Press, Inc.), 1977.

Bryson, Thomas A. "The Armenian-American Society: A Factor in American-Turkish Relations, 1919-1924," [Ermeni-Amerikan Cemiyeti: Amerikan-Türk İlişkilerindeki Rolü, 1919-1924], *The Armenian Review.* Vol. XXIX, No. 1-113, (Spring, 1976).

Bryson, Thomas A. *United States/Middle East Diplomatic Relations, 1784-1978: An Annotated Bibliography.* [A.B.D.-Orta Doğu Diplomatik İlişkileri, 1784-1978: İzahlı Bibliyografya] Metuchen, N. J. (The Scarecrow Press), 1979.

Daniel, Robert L. *American Philanthropy in the Near East, 1820-1960.* [Orta Doğu'da Amerikan özel yardım kuruluşları, 1820-1960] Athens, Ohio (Ohio University Press), 1970.

DeNovo, John A. *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939.* [Amerika'nın Orta Doğu'daki Çıkarları ve Politikası, 1900-1939] Minneapolis, (University of Minnesota Press). 1963.

Evans, Laurence, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924.* [Amerikan Politikası ve Türkiye'nin Bölünmesi, 1914-1924] Baltimore (The Johns Hopkins Press), 1965.

Fitzherbert, Margaret, *The Man Who Was Greenmantle— A Biography of Aubrey Herbert.* ['Greenmantle' — Aubrey Herbert'in Biyografisi] London (John Murray), 1983.
Fromkin, David, *A Peace To End All Peace: Creating The Modern Middle East, 1914-1922.* [Barışa Son Veren Barış: Modern Orta Doğu'nun Yaratılışı, 1914-1922] New York (Henry Holt & Co.), 1989.
Gidney, James B. *A Mandate for Armenia.* [Ermenistan'a Manda] Oberlin, Ohio (Kent State University Press), 1967.
Grabill, Joseph L. *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927.* [Protestan Diplomasisi ve Yakın Doğu: Amerikan Politikasında Misyonerlik Etkisi, 1810-1927] Minneapolis (University of Minnesota Press), 1971.
Helmreich, Paul C. *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920.* [Paris'ten Sevr'e: 1919-20 Barış Konferansında Osmanlı İmparatorluğunun Bölünmesi] Columbus, Ohio (Ohio State University Press), 1974.
Howard, Harry. *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1919-1923.* [Türkiye'nin Bölünmesi: Bir Diplomatik Tarih, 1919-1923] Norman, Oklahoma (University of Oklahoma Press), 1931.
Malkasian, Mark. "The Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918-1927," [Amerika'da Ermeni Davasının Bölünmesi, 1918-1927] *International Journal of Middle East Studies,* Vol. 16 (1984).
Mandelstam, André. *La Société des Nations et les Puissances Devant le Problème Arménien.* [Ermeni Sorununun karşısında Büyük Devletler ve Cemiyeti Ahvan] Paris (A. Pedone, Editeur), 1926.

Mandelstam, André. *Le Sort de l'Empire Ottoman.* [Osmanlı İmparatorluğunun Kaderi] Paris (Librairie Payot & Son), 1917.

Mears, Eliot Grinnell. *Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923.* [Modern Türkiye: Siyasi-Ekonomik bir Yorum, 1908-1923] New York (Macmillan Co.), 1924.

Nassibian, Akaby. *Britain and the Armenian Question, 1915-1923.* [İngiltere ve Ermeni Sorunu, 1915-1923] London & Sydney (Croom Helm), 1984.

Toynbee, Arnold J. *The Murderous Tyranny of the Turk.* Preface by Lord Bryce. [Türklerin Öldürücü İstibdatı – Önsöz Lord Bryce] London. (Hodder & Stoughton), 1917.

Trask, Roger R. *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939.* [Türk Milliyetçiliği ve Reformlarına Amerikan Tepkisi, 1914-1939] Minneapolis (University of Minnesota Press), 1971.

Trumpener, Ulrich. *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918.* [Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu 1914-1918] Princeton (Princeton University Press), 1968.

Tuchman, Barbara W. "The Assimilationist Dilemma: Ambassador Morgenthau's Story," [Assimilasyon çıkmazı: Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, Bir Yorum], *Commentary,* Vol. 63, No. 5 (May 1977), sahife 58-62.

Walker, Christopher L. *Armenia: The Survival of a Nation.* [Ermenistan: Bir Ulusun Ayakta Kalışı] New York (St. Martin's Press), 1984.

Weber, G. Frank. *Eagles on the Crescent: Germany, Austria & the Diplomacy of the Turkish Alliance 1914-1918.* [Hilal Üstünde Kartallar: Almanya, Avusturya ve Türkiye İttifakının Siyaseti, 1914-1918] Ithaca & London (Cornell University Press), 1970.

ISBN: 975-42-027-4